

WITTE RAVEN VAN

‘T

VERZET

Verhalen van
verzetsstrijders van
buitenlandse origine in
België tijdens de Tweede
Wereldoorlog

Janiv Stamberger (red.)

Voorwoord

De Tweede Wereldoorlog laat zich niet wissen uit ons collectieve geheugen. Elk jaar herdenken we in Antwerpen de slachtoffers én vieren we de vrijheid. Onze vrijheid, duur bevochten en nooit vanzelfsprekend, dat weten wij hier maar al te goed.

Maar laten we eerlijk zijn: ons geheugen is soms selectief. Het herinnert wat luid was en wat het meest verteld wordt. De rest verdwijnt soms stil-letjes tussen de plooiën van de geschiedenis. Sommige verhalen kregen zo te weinig plaats. Niet omdat ze minder waardevol waren, maar omdat ze buiten beeld vielen. Zoals de verzetsdaden van mensen met buitenlandse roots. Zij kwamen nauwelijks aan bod in de geschiedenisboeken.

Toch waren ze er. Natuurlijk waren ze er. Antwerpen is al eeuwen een stad van wie aankomt, bijdraagt en blijft. Een stad van diversiteit avant la lettre. Migratie is een fenomeen van alle tijden, ook in onze stad en ons land. Dus ja, ook in het verzet vochten zij mee. Voor dezelfde vrijheid. Voor dezelfde stad. Voor hetzelfde land.

Deze publicatie zet hun verhaal in het licht. Om het verhaal vollediger te maken. Wie weet herkennen meer Antwerpenaren vandaag zich dan ook in ons gedeelde verleden. En misschien, heel misschien, voelen we ons daardoor ook meer verbonden met elkaar.

Want het verhaal van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog is van ons allemaal. En in een stad als de onze, verdient elk verhaal een plek.

**Els van Doesburg,
waarnemend burgemeester van Antwerpen**

Inhoud

1	_____	Voorwoord
3	_____	Inleiding
6	_____	1 De Italiaanse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
10	_____	Augusto MEZZINI
14	_____	Pierina SPAGNOLO
18	_____	2 De Congolese gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
22	_____	Isidore BATABOUDILA
26	_____	Joseph ALUA
30	_____	3 Interview met Sadjó Thiam
38	_____	4 De Poolse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
42	_____	Edouard MALINOWSKI
46	_____	Léon WACHOWIAK
50	_____	5 De Chinese gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
54	_____	Yu Yin LINE
58	_____	Xiuling QIAN / Sin Ling TSIEN
62	_____	6 Interview met Joe Choi
68	_____	7 De Joodse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
72	_____	Nathalie WILENSKY
76	_____	Israël HELFGOTT
80	_____	8 Migranten uit Noord-Afrika en de Arabische wereld in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog
84	_____	Mohammed el Hadi ATTEYA
88	_____	Mohamed BEN BRAHIM
92	_____	9 Interview met Yassin Akouh
100	_____	10 De keerzijde: Mensen van buitenlandse origine in de collaboratie
101	_____	Inleiding
102	_____	Jurij L. VOJTSECHOVSKI
106	_____	Icek GLOGOWSKI
112	_____	Nawoord
113	_____	Dankwoord
114	_____	Beknopte bibliografie
116	_____	Auteurs
117	_____	Colofon

Inleiding

Tijdens de Duitse bezetting van België in de Tweede Wereldoorlog, van mei 1940 tot september 1944, kwamen sommige burgers in verzet. Hun activiteiten liepen uiteen: van gewapende aanvallen, sabotage en het verspreiden van anti-Duitse propaganda tot het verbergen van gezochte personen en het doorgeven van informatie over de Duitse bezetter. Slechts een klein deel van de Belgische bevolking deed actief mee aan het verzet — naar schatting tussen de 100.000 en 150.000 mensen, minder dan 2 procent van de totale bevolking.

Onder hen bevond zich een opvallende minderheid: mensen van buitenlandse afkomst. Na de oorlog werden naar schatting 3.000 tot 4.000 personen van buitenlandse origine erkend onder een of meerdere van de verschillende verzetsstatuten die door de Belgische staat waren vastgesteld. Van velen echter werd de erkenning geweigerd. Personen die niet de Belgische nationaliteit hadden, werden aan striktere criteria onderworpen. Daarnaast dienden sommigen nooit een aanvraag voor erkenning in. Het werkelijke aantal mensen van buitenlandse afkomst die zich tijdens de oorlog voor het verzet inzetten, ligt dan ook ongetwijfeld hoger. Toch blijft het een kleine minderheid van de ongeveer 340.000 personen met buitenlandse nationaliteit die voor de oorlog in België woonden.

De meeste van deze verzetslieden met buitenlandse afkomst kwamen uit buurlanden zoals Frankrijk en Nederland. Daarnaast kwamen er ook mensen uit andere Europese landen, zoals Italië, Polen, Rusland en diverse regio's in Centraal- en Oost-Europa. Uit deze landen waren voor de oorlog al aanzienlijke migrantengemeenschappen in België gevestigd. Enkele personen hadden hun oorsprong in veel verder gelegen gebieden, zoals Noord-Afrika en de Arabische wereld, Congo, China en andere overzeese gebieden.

Het zijn deze atypische verzetsverhalen die we in deze publicatie vertellen. Het gaat hier om de verhalen van een minderheid binnen een minderheid, de uitzonderingen, de enkelingen te midden van de massa, de witte raven van het verzet.

Deze publicatie vormt een aanvulling en verdieping op de expo 'Witte raven van 't verzet'. Die is door het Vredescentrum opge maakt in het kader van het stedelijk herdenkingsbeleid rond de Tweede Wereldoorlog en het project Antwerpen Herdenkt WOII. De verhalen uit de tentoonstelling worden hier opnieuw verteld, maar dan uitgebreider toegelicht. Daarnaast zijn zeven extra biografische verhalen toegevoegd, die meer ruimte en diepgang bieden om deze bijzondere geschiedenis te belichten.

Net als de tentoonstelling is deze publicatie opgebouwd uit korte hoofdstukken per 'nationaliteit' of migrantengroep. De keuze van de opgenomen groepen is zeker niet volledig. Verhalen van bijvoorbeeld Duitse, Oostenrijkse, Hongaarse, Tsjecho-Slowaakse verzetsstrijders of andere nationaliteiten en achtergronden zijn hier niet opgenomen. Het is dan ook nadrukkelijk niet de bedoeling om in deze publicatie een alomvattend overzicht te geven van het verzet door mensen van buitenlandse origine. De stand van het onderzoek laat dit bovendien ook niet toe. De geschiedenis van het verzet en de rol van personen met een buitenlandse achtergrond moet voor een groot deel nog worden geschreven.

Met dit project willen we het traject en de uiteenlopende beweegredenen — voor zover deze te achterhalen zijn — in kaart brengen van personen met een buitenlandse achtergrond die zich voor het verzet inzetten, evenals de context waarin zij dit deden. Elk hoofdstuk begint dan ook met een korte inleiding waarin de migratiegeschiedenis en aanwezigheid van de betreffende nationale of migrantengroep in België vóór de oorlog wordt geschetst. Waar de beschikbare literatuur het toelaat, wordt beschreven wat er meer algemeen tijdens de bezetting met deze gemeenschappen gebeurde. Vervolgens worden telkens twee biografische verhalen toegelicht van personen uit deze gemeenschap.

Deze verhalen spelen zich af aan de marges van de traditionele geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog en het verzet, en genoten tot nu toe relatief weinig aandacht. Maar ze maken ook deel uit van de oorlogsgeschiedenis en zijn niet zonder belang. Vanuit historisch perspectief bieden ze waardevolle aanvullende inzichten in de verschillende beweegredenen waarom mensen verzet pleegden. Door de diverse migratieachtergronden van deze personen brengen ze bovendien de bredere wereldgeschiedenis binnen de Belgische nationale geschiedschrijving. Die laatste blijft vaak nog te beperkt tot een parochiale blik binnen de eigen landsgrenzen en gemeenschap. Verhalen zoals deze hebben dan ook een brugfunctie: ze zijn wel degelijk lokaal verankerd en ze spelen zich hier af, maar kunnen enkel begrepen worden door de blik te verruimen en je te verdiepen in de fascinerende geschiedenissen van regio's en gebieden hier ver vandaan. Op die manier komen onvermijdelijk nieuwe vragen, verschillen en gelijkenissen aan het licht die de eigen lokale oorlogsgeschiedenis beter helpen kaderen en ook ruimte bieden voor andere perspectieven.

Meer nog dan de historische invalshoek, zijn deze verhalen belangrijk voor de manier waarop de oorlog vandaag wordt herinnerd en herdacht. In onze samenleving, die in de laatste decennia steeds diverser is geworden, is het voor velen vaak moeilijk om zich te herkennen in de Belgische oorlogsgeschiedenis zoals deze traditioneel wordt verteld. Vaak wordt deze geschiedenis ervaren als iets dat ver staat van de eigen leefwereld of die van de gemeenschap(pen) waartoe men behoort. Door deze bijzondere

verzetsverhalen zichtbaar te maken, hopen we dat zowel volwassenen als jongeren met een migratieachtergrond makkelijker aansluiting vinden bij dit verleden. Wanneer ook verhalen worden verteld die voor hen herkenbaar(der) zijn, kunnen meer inwoners zich in de geschiedenis van onze samenleving en onze stad terugvinden. Dit stimuleert niet alleen het historisch bewustzijn, maar versterkt idealiter ook de maatschappelijke verbondenheid door een gedeeld verleden. Dit project en deze publicatie is dan ook een van de eerste initiatieven om het stedelijke herdenkingsbeleid van stad Antwerpen te verbreden.

Of we hierin geslaagd zijn, laten we voorlopig in het midden. Een eerste kritische toets vormen alvast de drie interviews die in deze publicatie zijn opgenomen. Drie jonge Antwerpenaren — Sadjo, Joe en Yassin — vertellen over hun passie en interesse voor geschiedenis en hoe dit hun kijk op de wereld heeft beïnvloed. Ze reflecteren op het belang van historisch bewustzijn voor de bredere samenleving. Specifiek bespreken ze hoe een project als 'Witte raven van 't verzet' kan bijdragen aan een meer gedeelde herinneringscultuur rond de Tweede Wereldoorlog, evenals wat er in de toekomst daarvoor nog nodig is.

Tot slot worden in deze publicatie ook twee biografische verhalen opgenomen van mensen met een buitenlandse achtergrond die samenwerkten met de Duitsers, ieder vanuit hun eigen beweegredenen. Hiermee willen we voorkomen dat de indruk ontstaat dat mensen met een buitenlandse origine zich uitsluitend heldhaftig in het verzet inzetten. De historische werkelijkheid is veel complexer. Net als de Belgische bevolking probeerde de meerderheid van de mensen met een buitenlandse achtergrond de oorlog zo goed mogelijk door te komen. Slechts een kleine minderheid koos voor verzet of collaboratie. Net als de verzetsverhalen bieden ook deze verhalen over samenwerking met de Duitse bezetter waardevolle inzichten in het hoe en waarom van hun keuzes.

Janiv Stamberger

DE ITALIAANSE CASUS

1

De Italiaanse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

Al in de vroege negentiende eeuw leeft er in België een klein groep van Italiaanse politieke vluchtelingen. Deze behoren vaak tot intellectuele en liberale kringen. Het zijn revolutionairen en aanhangers van de *Risorgimento* — de eenmaking van de verschillende staten en landjes die het Italiaanse schiereiland domineren. Zij ontvluchten hun thuisland vanwege de repressie. Ook na 1870, wanneer Italië eindelijk wordt eengemaakt, zoeken nieuwe vluchtelingen en economische migranten een onderkomen in België op zoek naar een beter leven. Toch blijft de Italiaanse gemeenschap voor de Eerste Wereldoorlog erg klein. In 1910 wonen er zo'n 4.500 Italianen in het land, vooral in Antwerpen, Luik en Brussel.

Pas in de vroege jaren twintig neemt de Italiaanse migratie naar België echt grotere vormen aan. Omwille van een groot tekort aan arbeidskrachten worden Italianen aangeworven om in de mijnen en de industrie te werken. Daarnaast vinden vele Italianen zonder arbeidsovereenkomst zelf hun weg naar België. Een groot deel van hen ontvlucht het land niet alleen om economische motieven, maar ook om politieke redenen. Veel opposanten van het nieuwe fascistische regime van Mussolini, dat sinds 1922 aan de macht is, verlaten Italië uit angst voor politieke repressie. In België richten bijna alle Italiaanse antifascistische partijen lokale afdelingen op. De antifascistische aanwezigheid drukt sterk haar stempel op de Italiaanse diaspora in België. De Kommunistische Partij van België (KPB) bijvoorbeeld, rekruteert onder de Italiaanse arbeiders voor haar vreemdelingenafdelingen (*Main d'œuvre étrangère*). In de late jaren twintig zullen Italiaanse arbeiders een belangrijke rol spelen binnen de KPB.

Gedurende de jaren twintig en vroege jaren dertig ontstaat er in België een actief Italiaans verenigings- en politiek leven. In het interbellum verschijnen niet minder dan dertig lokale Italiaanse kranten en tijdschriften, met verschillende ideologische tendensen, maar de meeste zijn anti-fascistisch. Deze krantjes houden de Italiaanse migrantengemeenschap op

de hoogte van het reilen en zeilen in Italië en het lokale gemeenschapsleven in België. Italiaanse culturele en vrijetijdsinstellingen zoals sportverenigingen oefenen een soortgelijke sociale functie uit.

Familearchief Mezzini

Een bijeenkomst van vier Italiaanse migrantenfamilies afkomstig van het dorpje Vergato in de cité in Eisden in 1930.

Ondanks de sterke antifascistische aanwezigheid zal het Italiaanse fascisme in het midden van de jaren dertig enig succes kennen in België. Uitgedragen vanuit de officiële Italiaanse vertegenwoordiging, de consulaten en ambassade, zal het fascisme een eigen parallel verenigingsleven uitbouwen via de uitbouw van jeugdverenigingen, Italiaanse scholen en oud-strijdersverenigingen. Gedurende het interbellum staan beide groepen lijnrecht tegenover elkaar. Vaak leidt dit tot spanning, politiek geweld, gevechten en aanslagen. Dat komt de Italiaanse reputatie en stereotypering onder de Belgische bevolking als 'heethoofden en messentrekkers' zeker niet ten goede.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog wonen er volgens officiële statistieken 37.134 Italianen in België, vooral geconcentreerd in de provincies Luik, Henegouwen en Limburg. Bijna een derde van de economisch actieve Italiaanse mannen (16.342 personen) werkt in de mijnindustrie, gevolgd door de bouwindustrie, de metaalindustrie, de groeven en het hotelbedrijf. Van de ongeveer 10.000 Italiaanse vrouwen in België is het merendeel niet actief op de arbeidsmarkt. De vrouwen die wel werken buiten het eigen huishouden, zo'n 2.200, vinden vooral werk als huishoudelijke hulp, in de kledingindustrie en de erediensten.

De Tweede Wereldoorlog

Wanneer Duitse troepen in mei 1940 België bezetten, komt het land onder het militaire gezag te staan van een van de militaire bondgenoten van fascistisch Italië. De al gespannen relaties binnen de Italiaanse gemeenschap in België, tussen fascist en antifascisten, verslechteren. Bij het uitbreken van de oorlog deporteert de Belgische staat 'verdachte en subversieve' elementen, waaronder heel wat Italiaanse antifascisten. Zij worden naar Frankrijk gevoerd, samen met staatsburgers van andere vijandige mogendheden en met Belgen verdacht van sympathieën voor het nationaalsocialisme. Voor de resterende Italiaanse antifascisten in bezet België breken zware tijden aan. De banden tussen de aanwezige Italiaanse fascist en het Duitse militaire bestuur worden aangehaald. Zo zullen Duitse vertegenwoordigers aanwezig zijn tijdens culturele evenementen georganiseerd door de Italiaanse ambassade en fascistische verenigingen om het Italiaanse fascisme te vieren. Ook werken de Italiaanse ambassades nauw samen met de Duitse bezetter door inlichtingen door te geven over hun 'politieke tegenstanders'. Zij worden door de Duitse inlichtingendiensten Sipo-SD opgespoord en naar Italië of Duitsland gedeporteerd. Sommige Italiaanse migranten nemen het zekere voor het onzekere en gaan vrijwillig in Duitsland werken. Ze doen dat om aan de werkloosheid en bittere economische omstandigheden in België te ontsnappen, maar ook om de dienstplicht en inlijving bij het Italiaanse leger te ontlopen. De Italiaanse ambassade roept landgenoten namelijk op om zich bij hun regimenten in Italië te voegen.

Enkele honderden Italiaanse migranten kiezen ervoor om zich bij het Belgische verzet te voegen. Sommigen onder hen, waaronder ook een aantal Italiaanse oud-strijders van de Spaanse burgeroorlog, doen dat omwille van hun antifascistische overtuiging. Het zijn de communistische verzetsbewegingen zoals de Gewapende Partizanen en de Patriottische Milities die het gros van de Italiaanse verzetsleden organiseren. Toch zijn er Italianen te vinden in zo goed als alle Belgische verzetsverenigingen en laten ze zich in met alle vormen van verzet, zoals sabotage, aanslagen, verdeling van de clandestiene pers en het verwerven van inlichtingen.

Familiearchief Mezzini

Augusto MEZZINI

Augusto Mezzini wordt geboren op 7 augustus 1910 in Vergato, een kleine gemeente nabij Bologna in het noorden van Italië. Hij doorloopt er de lagere school en begint al op jonge leeftijd te werken. Door de zware economische crisis in zijn geboortestreek besluit hij op negentienjarige leeftijd naar België te emigreren. In augustus 1929 komt hij aan en vindt werk in de steenkoolmijn van Eisden in Limburg.

De zware arbeidsomstandigheden in de mijn maken hem politiek bewust. Tijdens de grote mijnwerkersstaking van 1932 tegen loonsverlaging sluit hij zich aan bij de socialistische vakbond en kort daarna bij de Kommunistische Partij van België (KPB).

Binnen de KPB wordt hij actief in de Italiaanse taalgroep van de vreemdelingensecties van de partij, ook bekend als de *Main-d'œuvre immigrée* (MOI), die onder de verschillende migrantengemeenschappen in het land rekruteerden. Augusto onderhoudt contact met belangrijke figuren zoals Jacques Grippa en groeit snel binnen het partijapparaat. In 1935 wordt hij verantwoordelijk voor de Italiaanse MOI in Limburg, waar hij clandestiene pers verspreidt onder de mijnwerkers. Datzelfde jaar vertegenwoordigt hij de KPB op een congres tegen de Italiaanse agressie in Ethiopië.

In oktober 1936 vertrekt Augusto via Parijs naar Spanje om er als vrijwilliger te strijden met de Internationale Brigades in de Spaanse Burgeroorlog. Hij sluit zich aan bij de Brigade Garibaldi, een eenheid van Italiaanse vrijwilligers die vechten aan de zijde van de Republikeinen tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Daar vechten ze ook tegen

Familiearchief Mezzini

Mezzini met andere vrijwilligers uit Eisden voor de internationale brigades in de Spaanse burgeroorlog in 1936.

eenheden van het Italiaanse leger. Dat wordt door het fascistische regime van Mussolini naar Spanje gezonden om de troepen van zijn bondgenoot generaal Franco te hulp te staan. Twee jaar lang voert Augusto strijd tot de nederlaag van de linkse Republikeinen en de overwinning van Franco. In oktober 1938 wordt hij gedemobiliseerd en keert terug naar België. Daar gaat hij opnieuw aan de slag in de mijn van Eisden en zet hij zijn politieke engagement voort.

Tijdens de Duitse bezetting van België in de Tweede Wereldoorlog wordt Augusto actief in het verzet. In augustus 1941 treedt hij toe tot het lokaal comité van Eisden van de clandestiene KPB en later dat van de sector Eisden-Maaseik. Dat doet hij kort nadat het Duits-Sovjetpact verbroken is door de Duitse inval in de Sovjet-Unie en Belgische communisten hun 'beschermde' status verliezen. Augusto is verantwoordelijk voor activiteiten onder Italiaanse migranten, verspreidt illegale pers zoals *La Meuse*, *Drapeau Rouge* en *Wallonie Libre*, en sluit zich aan bij de Gewapende Partizanen. In deze rol werft hij nieuwe leden, organiseert sabotageacties, helpt Russische krijgsgevangenen ontsnappen en smokkelt wapens en dynamiet.

terroristische organisatie'. Samen met vijf andere Gewapende Partizanen wordt hij overgebracht naar Hasselt en vervolgens naar het beruchte kamp Breendonk. Daar wordt hij hardhandig ondervraagd en gemarteld. Op 6 mei 1944 wordt Augusto gedeporteerd naar concentratiekamp Buchenwald. De eerste veertig dagen doet hij grondwerken nabij het kamp, waar de Duitsers een nieuw industrieel terrein aanleggen. De laatste acht maanden werkt hij in de keukens van het kamp. Op 11 april 1945 wordt hij door Amerikaanse troepen bevrijd. Hij verblijft nog tot 3 mei in het kamp voordat hij met een vliegtuig naar België terugkeert.

In Eisden wordt hij, samen met andere Buchenwald-overlevenden, warm onthaald door de bevolking. Na de oorlog is Augusto medestichter van een vereniging voor oud-politieke gevangenen van Buchenwald. Door reuma, opgelopen tijdens zijn gevangenschap, is het voor Augusto moeilijk om opnieuw als mijnwerker aan de slag te gaan. Hij overlijdt op 9 april 1987 en wordt begraven op de begraafplaats van Eisden.

Stichting Erfgoed Eisden

Politieke gevangenen na de oorlog met de vlag van de overlevenden van het concentratiekamp Buchenwald.

Op 26 oktober 1943, na zijn werkshift in de mijn, wordt Augusto gearresteerd door de Sipo-SD, de Duitse inlichtingendiensten beter bekend als de Gestapo. Hij wordt beschuldigd van lidmaatschap van een 'geheime

No 90
Nr

tielkiche

22 14 OF
VELAINE S/SAMBRE

helft van bel

22 14 OF
VELAINE S/SAMBRE

No du dossier S. P.
Nr van het dossier O. V

Commune Velaine s/sambre
Gemeente

Arrondissement Namur
Arrondissement

Nom Spagnolo
Naam

Prénoms Pierina
Voornamen

Sexe féminin
Geslacht

Nationalité Italienne
Nationaliteit

Lieu de naissance Rotzo
Plaats van geboorte

Date de naissance 16-4-1894
Datum van geboorte

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Pierina SPAGNOLO

Pierina Spagnolo wordt op 16 april 1894 geboren in Rotzo, een klein dorpje in het noordoosten van Italië met slechts enkele honderden inwoners. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is de regio het toneel van hevige gevechten tussen Italiaanse en Oostenrijkse troepen. In maart 1920 trouwt ze met Antonio Vellar, een jongeman uit Roana, een dorp op ongeveer vijf kilometer afstand. Het echtpaar krijgt twee kinderen: Matteo, die een maand na hun huwelijk wordt geboren, en Olga, die twee jaar later volgt.

In 1923 vertrekt Antonio via Frankrijk naar België, waar hij werk vindt in een steenkoolmijn in de buurt van Wanfercée-Baulet. Kort daarna volgen Pierina en de twee kinderen. De mijndirectie stelt een kamer ter beschikking van het gezin. Niet veel later verhuizen ze naar Velaine-sur-Sambre, in de provincie Namen. In juni 1925 wordt daar hun derde kind, Ernesto, geboren. Antonio blijft in de mijn werken, terwijl Pierina het huishouden op zich neemt.

In de jaren dertig breekt een onzekere en moeilijke periode aan voor het gezin. De economische crisis treft de steenkoolmijnen en de industrie zwaar. Tijdens deze jaren verdwijnt Antonio meermaals voor enkele maanden zonder enig spoor, om vervolgens onverwacht weer op te duiken. Voor Pierina is dit bijzonder zwaar. Ze blijft achter met de zorg voor het gezin en moet in haar eentje het hoofd boven water zien te houden. In deze periode wordt ze veroordeeld voor enkele kleine diefstallen – vermoedelijk uit noodzaak, om haar gezin te kunnen onderhouden.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van België sluit het hele gezin zich vanaf 1943 aan bij de verzetsbeweging de Gewapende Partizanen. In Velaine-sur-Sambre is het een publiek geheim dat de familie actief betrokken is bij het verzet. Antonio, die niet meer thuis woont omdat hij door de bezetter

Embleem van het Belgische Partizanenleger, een Belgische verzetsbeweging tijdens de Tweede Wereldoorlog.

gezocht wordt, smokkelt goederen, dynamiet en documenten. Hij weet de oorlog te overleven. De twee zonen, Matteo en Ernesto, zetten zich in om Russische krijgsgevangenen, die door de Duitsers in de steenkoolmijnen worden ingezet, te helpen ontsnappen. Beiden worden uiteindelijk gearresteerd en gedeporteerd naar concentratiekampen. Matteo sterft op 24-jarige leeftijd, Ernesto op 19-jarige leeftijd. Ook dochter Olga is actief in het verzet: zij fungeert als koerier. Ze wordt gearresteerd en gedeporteerd naar Ravensbrück, het concentratiekamp voor vrouwen ten noorden van Berlijn. Zij weet de oorlog te overleven.

Bundesarchiv, Bild 183-1985-0417-15 / CC-BY-SA 3.0

Vrouwen verrichten dwangarbeid in het concentratiekamp Ravensbrück, 1939.

Pierina zelf treft een tragisch lot. Tijdens de bezetting is ook zij actief in het verzet: ze verspreidt clandestiene krantjes en pamfletten, helpt bij het inzamelen van geld voor families van gedeporteerden en vervoert wapens en dynamiet. In maart 1944 wordt ze verraden en gearresteerd. Ze wordt overgebracht naar de gevangenis van Charleroi, waar ze wordt verhoord en gemarteld om haar te dwingen om informatie prijs te geven.

Vanuit Charleroi wordt Pierina gedeporteerd naar Duitsland. Ze belandt uiteindelijk in het concentratiekamp Ravensbrück. Op 5 juli 1944 sterft ze daar, uitgeput en verzwakt door ontbering. Ze is een van de naar schatting 25.000 vrouwen die in het kamp het leven laten.

DE CONGOLESE CASUS

2

De Congolese gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

Rond 1940 bevinden zich zo'n honderd, hooguit tweehonderd Congolezen in België. De telling is niet heel precies en ook niet zo eenvoudig. De Congolese gemeenschap bestaat in die tijd voornamelijk uit (gewezen) 'boys' die door hun witte patron vanuit de kolonie naar België zijn gehaald om hier te dienen als huis-, tuin- en keukenknecht. Ze hebben een beperkt publiek leven. Er zijn ook ettelijke Congolese scheepslui die - nadat ze in Antwerpen zijn aangemeerd - hun werk op de Belgische Congoboten graag inruilen voor de zoektocht naar een beter leven aan land. In die zin vormen die laatsten een groep gelukzoekers of economische vluchtelingen in het eigen moederland, zoals België dan genoemd wordt.

Eind 1908 neemt de Belgische staat de kolonie uit handen van Leopold II, mede door de schandaalsfeer die errond hangt. Het scheepsverkeer tussen Afrika en Antwerpen wordt verder uitgebouwd. Gevelopschriften als 'Entrepot du Congo' in de Antwerpse Scheldebuurt zijn vandaag nog stille getuigen van de vele handelswaar (ivoor, koper, cacao...) die vanaf de Congoboten overgeladen wordt aan wal.

Rond de eeuwwisseling zijn de eerste zwarte 'boys' al gesignaleerd in de Belgische samenleving, bijna altijd aan de hand van hun gegoede overste of patron die de jongeman in kwestie vanuit Congo het beloofde moederland laat zien. Gaandeweg zou de grootste gemeenschap Belgische Congolezen zich in Brussel vestigen. Kort na de Eerste Wereldoorlog, waarin een dertigtal Congolese soldaten meestrijden met het Belgische leger, richten ongeveer even veel mannen de Union Congolaise op. Die belangenvereniging met hoofdlokaal in Brussel ijvert namens onder meer de oud-strijders voor dezelfde rechten als autochtone Belgen.

De grootschalige economische crisis van de jaren 30 zorgt voor extra bestaansonzekerheid bij nogal wat zwarte ex-'boys'. Zelfs voor gegoede patrons wordt hun kost en inwon soms te duur, waardoor er weer extra

De Brusselse Congolese gemeenschap en oud-strijders lopen mee tijdens de optocht van de Koloniale Dagen (Journées coloniales) van 1934, de jaarlijkse viering van de Belgische kolonies.

Congolezen in België op straat belanden. Als financieel ruggensteuntje voor België en z'n kolonie wordt in 1934 de Koloniale Loterij opgericht. Bij die instantie kunnen meerdere Congolezen terecht als mascotte of simpelweg werkkraacht bij de live-trekkingen die over het hele land plaatsvonden.

De Tweede Wereldoorlog

In mei 1940 barst de Tweede Wereldoorlog ook in België los. Ook enkele Congolezen nemen deel aan de 18-daagse veldtocht, een vergeefse poging van het reguliere leger om de Duitse opmars te stoppen. Als gevolg van de overgave belanden sommige Congolese Belgen in Duitse straf- of gevangenskampen.

In de loop van de oorlogs- en bezettingsjaren ontplooit Het Geheim Leger of l'Armée Secrète zich in België tot de grootste ondergrondse verzetsbeweging. Het is voornamelijk bij die groep dat Congolese weerstanders zich aansluiten. Ze doen dat al vanaf halverwege 1941. In het Brusselse worden de Congolezen vooral gerekruteerd door Fernand Claes, een politieagent en voormalig kampbaas in Congo. Op z'n eentje is hij goed voor de rekrutering van meer dan vijftig Congolezen, daarbij geholpen door Honoré Mongaye, de zwarte voorzitter van de Union Congolaise. Het spreekt voor zich dat die belangenvereniging, gepatroneerd door een wit erebestuur, een dankbare omgeving is waar pro-Belgisch en anti-Duits sentiment samenkomen.

De voor het verzet gerekruteerde Congolezen zijn tussen de twintig en zestig jaar oud. Het zijn arbeiders, werklozen, monteurs, koks, gieterij-medewerkers, werknemers van de Koloniale Loterij of zelfs kappers. Meerderen onder hen zijn gehuwd met een Belgische vrouw en hebben een gezin. Zes mannen maken al vóór 1940 deel uit van de Force Publique - het Belgisch-Congolese leger in de kolonie - of hebben al meegestreden in België tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Zo is er Antoine Yoka, in 1942 vijftig jaar oud. In '14-'18 heeft hij meegestreden in de slag om Antwerpen en die aan de IJzer. Tijdens de Tweede Wereldoorlog deelt hij in bezet Brussel verzetskranten als *La Libre Belgique* uit. Congolezen wagen zich in en rond Brussel ook aan andere verzetsdaden: Duitse opslagplaatsen bespioneren, vrachtwagens saboteren, informatie doorspelen, Joodse burgers helpen schuilen, en zelfs gestrande Britse piloten helpen evacueren uit gevaarlijk gebied. Een van de Congolese verzetslui is Joseph Alua, die in september '41 bevrijd wordt uit een strafkamp nabij Bremen. Nog datzelfde jaar sluit hij zich aan bij het Geheim Leger in Brussel en voert hij mee spionage-opdrachten uit.

Als België uiteindelijk wordt bevrijd, wordt het voltallige personeel van de zogenaamde Refuge 24 van zone 4 van het Geheim Leger gemobiliseerd. Van 4 september tot 15 oktober 1944 handhaven de Brusselse Congolezen mee de orde door te patrouilleren in de stad en 'slechte Belgen' of collaborateurs te arresteren. Hun uitvalsbasis is het politiekantoor in de Lignestraat nabij het huidige Centraal Station. Sommigen worden aangesteld om de gevangenis aan het Klein Kasteeltje te bewaken, waar collaborateurs en verdachten worden vastgezet.

Als je weet dat maximaal 2 procent van de Belgische bevolking verzetsdaden pleegt, en dat ruim vijftig van de hooguit tweehonderd Congolezen in België zich eraan wagen, dan begrijp je dat hun moed bovengemiddeld is. Of is het ook hun hang naar gelijke rechten? Pas met de onafhankelijkheid van Congo in 1960 kunnen de Belgische Congolezen een echt Belgisch paspoort verkrijgen, dat hen niet langer als *Belge sujet congolais* of tweede-rangsburger bestempelt.

Het verzet van de Belgische Congolezen in België wordt niet erkend in het *Guldenboek van de Weerstand* uit 1948, uitgegeven door het Ministerie van Defensie. Ook nadien wordt dit verzet nagenoeg vergeten.

Een naoorlogse bijeenkomst van de Congolese leden van de Refuge 24, een Brusselse groep binnen de Belgische verzetsbeweging Geheim Leger.

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Isidore BATABOUDILA

Isidore Bataboudila was lid van een tot voor kort vergeten groep Congolese verzetsleden. Niet zomaar een lid, maar zowat de officiële burgemeester van de groep Congolezen in Brussel rond 1940.

Rond 1900 – de juiste datum is onbekend – wordt Isidore in Congo geboren. In de vroege jaren twintig wordt hij door een Belgische patron als ‘boy’ naar Brussel gehaald. Als jongeman vindt Isidore werk als verpleger in het Sint-Elisabethziekenhuis in Ukkel. Daar leert hij zijn latere vrouw kennen, een witte vrouw van Zwitserse komaf, met wie hij meerdere kinderen zou krijgen. Vermoedelijk is Isidore de eerste zwarte verpleger van het land.

Als vaderfiguur voor velen van de Brusselse Congolezen is Isidore een actief lid van de Union Congolaise de Belgique. Die is in 1919 mee opgericht door de Congolese Eerste Wereldoorlog-veteraan Paul Panda Farnana. *Papa* Isidore weet waar welke Congolees uithangt, en wie een steuntje of hulp nodig heeft.

Tijdens de oorlogsjaren wordt hij ook vrijwilliger bij de liefdadigheidsorganisatie Winterhulp. Dat zal een dankbare bron aan informatie blijken voor Isidore, die zich in juni 1941 aansluit bij het Geheim Leger. Die organisatie is aan het begin van de oorlog voornamelijk samengesteld uit rechts-conservatieve militairen. Maar ze groeit tegen het einde van de oorlog uit tot de grootste verzetsgroep van het land, met meer dan 50.000 leden.

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Marthe Guttman, geboren in Zürich van Zwitserse nationaliteit, trouwt in juli 1933 met Isidore.

Isidore Bataboudila vergaart informatie voor het verzet via zijn vrijwilligerswerk en mogelijk ook via zijn Duitstalige Zwitserse vrouw. Zij is eerder Duitsgezind en heeft contacten met generaal Von Falkenhausen, bevelhebber in bezet België. Desondanks biedt het gezin van Isidore tussen 1942 en 1944 moedig onderdak aan twee Joodse onderduikers, waaronder een buurtbewoner die tijdens de oorlog zijn brood van huis tot huis verkoopt.

Familiearchief Bataboudila

Isidore Bataboudila met zijn kinderen aan de Kunstberg te Brussel na de oorlog.

In september '44 wordt Isidore gemobiliseerd om deel uit te maken van een groep verzetsstrijders die een soort militaire politie vormen in Brussel en verdachten of collaborateurs arresteren. Dat dit niet zonder slag of stoot gebeurt, mag blijken uit het feit dat een Congolese kennis van Isidore bij de bevrijding van de stad geraakt wordt door een granaatscherf in de maag. *Papa* Isidore komt heelhuids uit de oorlog, maar ziet zijn Duitsgezinde vrouw na de bevrijding wel wegtrekken uit Brussel. Isidore zou later hertrouwen met een andere, Brusselse vrouw met wie hij ook kinderen zou krijgen.

Na de oorlog werkt Isidore voor de gemeente Elsene. Hij verzamelt ook enkele Congolese lot- en generatiegenoten rond zich om samen podia overal te lande aan te doen. Niet met verhalen over hun heldendaden tijdens de Duitse bezetting, maar met een show die 'authentieke zang en dans uit zwart Afrika' belooft te brengen. In 1956 komen ze ook naar Antwerpen, op het bal van burgemeester Craeybeckx in de stadsfeestzaal op de Meir. 'Yaka Kotala' heet het ensemble, vrij vertaald: 'Kom dat zien'.

In 1986 overlijdt Isidore, als tachtiger, in Brussel. Tijdens zijn uitvaart in de kerk op het Flageyplein in Elsene neemt één man het woord als geen ander. 'Aan hem heb ik te danken dat ik nog leef,' spreekt de Joodse man die tijdens de oorlog onderdak gevonden heeft bij z'n buurman.

Om die reden wordt Isidore Bataboudila bijgezet in het ereperk van de Elsense begraafplaats.

E 959932

Nom ALUA
 Naam
 Prénoms Joseph
 Voornamen

Etat civil épx. DE BREUCK
 Burg. staat Marie

Né (e) à Mandungu C.B.
 Geboren te I août 1898
 Le
 Op
 Profession huissier
 Beroep

Caisse de retraite
 Lijfrentekas
 Compte n°
 Rekening n°
 Signature du porteur,
 Handtekening van houder,
J. Alua

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Joseph ALUA

Joseph Alua is een Congolees die rond de eeuwwisseling geboren wordt. Vanuit het ongeveer tachtig keer zo grote Congo maakt hij de oversteek naar 'moederland' België. Hoe dat precies gebeurt, is onduidelijk. Vast staat dat hij lang voor de Tweede Wereldoorlog al bij het Belgische leger belandt. Archiefstukken van Defensie tonen aan dat Joseph in 1931 reeds als hersteller werkt van het militaire wagenpark in Brussel.

Dat zou hij door de jaren met tussenpozen blijven doen. Op 10 mei 1940 valt nazi-Duitsland België binnen. De 18-daagse veldtocht van het Belgische leger die daarop volgt in een poging de Duitse *Blitzkrieg* tegen te gaan, draait uit op een capitulatie. Op 28 mei wordt Joseph Alua krijgsgevangene, wat erop wijst dat hij meestrijdt in die vergeefse veldtocht. Hij wordt gevangengezet in het Duitse kamp Stalag Sandbostel in Nedersaksen. Ruim een jaar later wordt hij bevrijd. Joseph keert terug naar Brussel, waar hij zich aansluit bij het Geheim Leger. In de hoofdstad vindt hij nogal wat van zijn Congolese lotgenoten in België terug. Tot en met de bevrijding van Brussel in september '44 blijft Joseph ten dienste staan van zijn oversten in de verzetsgroep.

Na de oorlog sluit Joseph zich opnieuw aan als beroepssoldaat bij het Belgische leger. Hij is dan al de 45 jaar voorbij. Aan een reizende Congolese schrijver-journalist die in de jaren vijftig België bezoekt, verklaart Joseph dat hij onder meer spionage-opdrachten uitgevoerd heeft voor het verzet. Als hij op een dag tegengehouden wordt door een Duitser, zou Joseph naar eigen zeggen verklaard hebben dat hij met 'die hele oorlog van de Belgen' niks te maken heeft. Zo heeft hij een uitstekend alibi, waarna hij zijn tocht verder kan zetten.

Uiteindelijk belandt Joseph in Brugge, waar hij huwt met een vrouw uit de regio. Samen krijgen ze een zoon. In februari 1961, in de nasleep van de Congolese onafhankelijkheid, richt Joseph een handgeschreven brief aan koning Boudewijn. Daarin beklaagt hij er zich over dat zijn identiteits-

kaart als Congolese Belg sinds de onafhankelijkheid van Congo verplicht vervangen is door een vreemdelingenpas 'waarvoor ik beschaamd ben om die te laten zien'. Hetzelfde geldt voor zijn zeventienjarige zoon, 'geboren in België uit een witte Belgische moeder'. Joseph maakt in de brief melding van zijn verdiensten als verzetsstrijder en krijgsgevangene die voor België zijn leven geriskeerd heeft. Hij wil van koning Boudewijn graag de Belgische nationaliteit toegewezen krijgen, die hij naar eigen inzicht nooit verloren is. Joseph wil Belg onder de Belgen zijn. Niet veel later krijgt hij effectief de volle Belgische nationaliteit.

Hoewel Joseph weleens het idee oppert om terug te keren naar Congo, blijft hij zijn hele volwassen leven in België wonen. Begin 1989 overlijdt hij, op 90-jarige leeftijd, in het Brugse Sint-Jan ziekenhuis. Hij laat zijn zoon, kleinkinderen én verschillende decoraties voor zijn verdiensten bij het (geheim) leger na. Toch zal het nog tot 2022 duren voor zijn verhaal gemeengoed wordt, en ook zijn achterkleinkinderen hem eindelijk in ere hersteld zien.

De Congoboot m/s Albertville aan de Antwerpse Scheldekaaien in 1938. Congoboten brengen goederen, koloniale producten zoals rubber, ivoor en palmolie, maar ook passagiers van en naar Belgisch-Congo.

Een achterneef van de Brugse familie herinnert zich later hoe hij 'nonkel Joseph' in de jaren zeventig soms opzocht. Soms maakt die zijn hemd los om zijn borst met een soort tatoeage te laten zien. Volgens Joseph was hij in Congo de zoon van een stamhoofd geweest, iemand die de strijd niet schuwde. Ondertussen zijn er ook familieleden die Joseph in de straten van de stad of elders mijden. Zij willen niet geassocieerd worden met die zwarte man in de familie.

SADJO THIAM

Photo: David B. Green

Maak kennis met Sadjo Thiam. Een jonge politicologe met een passie voor geschiedenis en filosofie. Dat merk je meteen als je met haar spreekt. Haar enthousiasme werkt aanstekelijk. Daarnaast heeft Sadjo een gelaagde identiteit: ze voelt zich op en top Antwerpse, maar omschrijft zichzelf ook als een culturele mix met wortels in het Grote Merengebied.

In dit interview reflecteert ze samen met ons over het belang van het project ‘Witte raven van ’t verzet’.

Je bent zelf geen historica, maar in je job ga je heel actief met geschiedenis aan de slag gaat, nietwaar? Kan je daar iets over vertellen?

Klopt. Momenteel werk ik aan Revisit History, een project waarin ik met jongeren naar koloniale geschiedenis kijk om het heden beter te begrijpen. Dit project ontstond naar aanleiding van 60 jaar onafhankelijkheid van Congo en meerdere Afrikaanse landen. En dat bovenop het gesprek dat in België gaande was omtrent het koloniaal verleden dat geïntensifieerd werd door de Black Lives Matter-beweging die was overgewaaid. In die debatten merkte ik dat mensen vaak heel stevige standpunten hadden, maar niet met elkaar in gesprek gingen. Mijn doel met Revisit History is om mensen samen te brengen, hen te verbinden door een gedeelde geschiedenis te belichten en zo te werken aan sociale cohesie.

Ik ben zelf niet in België geboren, maar hier opgegroeid. En ik heb op school nooit iets geleerd over het koloniaal verleden, dus ik kan perfect begrijpen dat er mensen zijn die door een gebrek aan historische kennis absoluut niet weten waar het over gaat. Daarom dacht ik dat het interessant zou zijn om een educatief project op te starten rond meer historisch bewustzijn door middel van een fietstour in Antwerpen. Tijdens zo’n tour gaan we langs plekken in de stad die een link hebben met het koloniaal verleden, maar ook gewoon met onszelf, als Antwerpenaar. Zo wordt het tastbaar en kunnen we het verbinden met relevante topics nu. Want de geschiedenis, is nooit gedaan, die blijft leven. We leven erin, eigenlijk. En we maken ook geschiedenis.

Je gaat zelf op zoek naar de verbindende kracht van geschiedenis, maar je zou ook kunnen zeggen dat geschiedenis vaak leidt tot polarisatie en spanning omdat mensen soms heel anders kijken naar een bepaalde geschiedenis. Hoe ervaar je dat?

Ik ben zelf een geduldig persoon. Hoe mensen naar de dingen kijken in het leven, is afhankelijk van hun achtergrond. Ik verwacht niet dat iemand de dingen volledig ziet zoals ik ze zie. Neem bv. het koloniaal verleden. Veel van wat erover verteld werd, vertrekt vanuit een perspectief dat bepaalde aspecten benadrukt en andere juist weglaat. Door bewust ook andere invalshoeken aan bod te laten komen, ontstaat er een completer en eerlijker beeld. Er is niet één absolute waarheid. Begrijpen hoe anderen naar die geschiedenis kijken, helpt om te zien hoe één geschiedenis op verschillende manieren beleefd en verteld wordt.

Je bent zelf sterk bezig met het koloniaal verleden, maar wat met de Tweede Wereldoorlog?

Ik ben hier naar school gegaan en dan krijg je dat sowieso mee. Dat is echt een heel groot deel van de geschiedenisles. Maar ik moet zeggen dat ik mij door *obvious reasons* vaak niet verbonden voelde met die lessen. Ik vond het wel interessant om erover te leren. Er zijn boeiende verhalen en je begrijpt dingen, maar ik zag mezelf daar niet in.

Kan je die *obvious reasons* wat concreter benoemen?

Verhalen van mensen van kleur kwamen in die lessen niet echt aan bod. Ik was mezelf heel lang niet bewust dat de Tweede Wereldoorlog voor mij belangrijk was. Het is pas met het ouder worden, dat je begint je na te denken: wat zijn onze verhalen eigenlijk? Dus vandaar dat ik ‘Witte raven van ’t verzet’ een heel fijn project vind. Het heeft mij aangezet om bij mijn familie te vragen wat er toen gebeurd is.

Een oom heeft me wel wat kunnen vertellen. Blijkbaar werd de papa van mijn oma langs mama’s kant destijds als jongeman tegen zijn wil ingerold in het Britse koloniale leger in Oeganda en moest vervolgens vechten tegen de Italiaanse troepen in Ethiopië. Hij is zelfs in Palestina beland. Gelukkig heeft hij dat allemaal overleefd, want mijn oma is pas in 1947 geboren. Na de oorlog is hij terug naar het Grote Merengebied getrokken, maar ik weet niet hoe hij verder met die geschiedenis is omgegaan.

‘Ik was mezelf heel lang niet bewust dat de Tweede Wereldoorlog voor mij belangrijk was. Het is pas met het ouder worden, dat je begint je na te denken: wat zijn onze verhalen eigenlijk?’

Heb je jezelf vroeger nooit afgevraagd waar die mensen van kleur dan bleven in de les, aangezien het toch over een wereldoorlog ging? Waar lag de focus van jouw leerkracht dan op?

Het ging in die lessen vooral over het verhaal van de Joodse gemeenschap en de Holocaust. Maar ik had er zelf nooit aan gedacht dat mensen van kleur een link met die oorlog hadden. Tot ergens in 2018. Ik was toen voor de eerste keer in Senegal omdat mijn oma, de mama van mijn papa, overleden was. Ik zat in een taxi en was wat met de chauffeur aan het babbelen toen hij plots zei dat hij zich wel gekwetst voelde voor het feit dat zijn papa tijdens de Tweede Wereldoorlog had meegevochten met de Franse troepen, maar nadien niet goed behandeld was door Frankrijk. Ik wist niet wat ik moest zeggen, omdat ik dat niet wist. Ik vond het erg dat hij zich zo voelde. En ik besepte ineens dat er inderdaad soldaten uit de kolonies hadden meegevochten en dat die mensen bepaalde beloftes hadden gekregen, maar dat die nooit werden ingelost. Dat is pijnlijk.

Heb je enig idee op welke manier de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog onderwezen wordt in een land zoals Senegal?

Ik denk dat het onderwijs in Senegal heel erg beïnvloed is door Frankrijk. Maar in West-Afrika zie je wel dat mensen, ondanks dat ze gekoloniseerd geweest zijn, heel geworteld zijn in hun cultuur en dat ze nog altijd hun eigen geschiedenis kennen. Er leeft echt een soort parallelle geschiedenis. Dus dat is ook wel enorm interessant.

Veel mensen zien het koloniaal verleden en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog misschien als twee heel aparte dingen, maar is dat wel zo? Zijn deze geschiedenissen niet sterk met elkaar verweven?

Volgens mij zijn ze erg verweven, maar ik denk dat wij die geschiedenissen inderdaad sterk in hokjes meekrijgen. Volgens mij moet geschiedenis meer op die manier gebracht worden: dat er niet zomaar harde scheidingen zijn, maar dat we inzien dat er linken zijn.

In ‘Witte raven van ’t verzet’ vertellen wij het verhaal van Isidore Bataboudila. Hij was geen koloniale soldaat, maar wel een Congolese man die tijdens de oorlog hier woonde en zich vrijwillig inzette voor België door in het verzet te gaan. Had je er ook al eens over nagedacht dat dit kon, dat die verhalen er waren?

Nee, eigenlijk niet en ik vind dat heel spijtig. Ik was me daar niet bewust van. Ik wist wel dat er in die tijd al mensen uit Congo in België woonden. Maar hoe ze hebben geparticipeerd in die oorlog, dat wist ik niet. Voor jongeren van kleur zou het een enorm verschil maken als deze verhalen deel zouden uitmaken van de geschiedenislessen.

Door de grote instabiliteit in Centraal-Afrika in de jaren negentig, heb je in België een grote diaspora gekregen, met heel veel mensen uit Congo, Rwanda, Burundi, ... En daaruit is dan later een generatie ontstaan van jongeren die hier geboren zijn maar het land van herkomst niet kennen. En hun ouders praten eigenlijk ook echt niet vaak over het land van herkomst. Het is meestal zo van: het is hier beter, niet omkijken. Terwijl die ouders op hun beurt wel bezig zijn met hun land van herkomst, maar dat wordt dus heel erg gescheiden.

En ja, dan heb je langs de ene kant jongeren die hier geboren zijn en die hun plaats proberen te zoeken in de maatschappij. Maar langs de andere kant ouders die niet begrijpen hoe het voor die jongeren is om hier geboren te zijn en dat deel van zichzelf, namelijk die culturele referenties van het land van herkomst, niet te zien. Dat doet iets met je identiteit, hoe je naar jezelf kijkt.

Dus ik denk: als die jongeren verhalen zoals dat van Bataboudila zouden horen, dat ze zich hier ook meer thuis zouden voelen. Die verhalen tonen aan dat ook wij op een constructieve manier hebben bijgedragen aan de Belgische geschiedenis en niet enkel onder dwang, zoals in de kolonies.

Heb je dat zelf zo ervaren, dat het ontbreken van die verhalen van mensen van kleur op een of andere manier een soort leegte bij je gaf? Dat het gebrek aan herkenning iets negatief betekende voor je identiteit?

Ik denk dat ik er persoonlijk goed mee ben omgegaan. Omdat ik zelf geboren ben in Congo en een gemixte familie heb. Ik heb mij altijd comfortabel gevoeld in mijn identiteiten. Daardoor zie ik net heel veel gelijkenissen tussen mensen, dingen die je misschien niet ziet als je enkel in één bubbel bent geweest. Maar als je in verschillende bubbels bent geweest...

Je werkt veel met jongeren. Hoe ervaar je dat idee van een gelaagde identiteit of zich ergens thuis voelen bij die jongeren?

Enkele jaren geleden had ik een gesprek met mijn broertje. Ik vroeg hem toen hoe hij zichzelf identificeerde. ‘Ik ben Belgisch’, zei hij. Voor mezelf zou ik meerdere antwoorden geven, maar voor hem was dat ene antwoord heel normaal. Ik vond dat schattig, maar het deed me ook een beetje pijn. Je weet gewoon dat er mensen zijn die hem juist als niet-Belgisch zouden bestempelen. Het is niet vanzelfsprekend, terwijl mijn broertje hier wel geboren is en niks anders gekend heeft. Hij heeft ook andere roots, dat is waar. Maar je bent niet het ene of het andere. Je kunt meerdere dingen tegelijk zijn. Het is belangrijk dat we dat gesprek rond identiteit voeren. Mensen willen de dingen zwart-wit zien, maar dat is niet de realiteit.

Heb je het gevoel dat het leren over het koloniaal verleden en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog ons kan helpen om na te denken over wat er nu gebeurt en waar we in de toekomst naartoe willen gaan?

We leven nu echt in een heel speciale tijd. Ik wil niet pessimistisch zijn, maar ik denk dat het wel helpt om mensen van kleur en niet-Westerlingen een stem te geven, om ook hun verhalen te horen, want er is heel lang een bepaalde dominant narratief geweest. Op die manier kan je mensen humaniseren en bepaalde koloniale beelden nuanceren. Het is belangrijk dat mensen hier beseffen dat dit gewoon ook mensen zijn die vooruit willen met hun leven, die graag met hun kinderen willen spelen, die een stabiel leven willen. Ze willen niet constant in oorlog zitten.

Wat je nu wel merkt, is dat deze stemmen iets meer naar boven komen door sociale media. Ze kunnen hun verhaal vertellen en hun narratief opeisen. Want je hoort vandaag weer die oorlogstrommel naar boven komen vanuit het Westen en Amerika en ik vind het dan erg dat mensen online *moeten* komen om hun menselijkheid te benadrukken.

Ik vind dat mensen dankzij sociale media meer verbonden zijn. En ik denk ook dat geschiedenis daarin helpt, wanneer je mensen zelf hun verhaal laat vertellen, waardoor je beseft dat het niet zwart-wit is. Op die manier kan je een brug bouwen en elkaar vinden. En eens dat je die verbintenis hebt, gaan mensen beginnen luisteren en dan zijn we iets milder tegenover elkaar.

Vandaag zijn er veel conflicten in de wereld en ook heel veel harde meningen, discussies, emoties, ... Denk je dat het leren over geschiedenis en conflicten in het verleden misschien helpt om, door de afstand in tijd, te werken aan een meer kritische en genuanceerde blik?

Absoluut. Kijk, de conflicten die we nu zien hebben vaak een hele historische oorsprong. Het is belangrijk dat je de dingen in een historisch perspectief plaatst, omdat heel veel mensen denken dat die conflicten gisteren begonnen zijn. Neem de aanslagen van 7 oktober 2023, gepleegd door Hamas. Veel mensen zeggen precies dat het huidige conflict (de oorlog in Gaza) die dag begon, maar dat is niet zo. Geweld op dat niveau komt er niet zomaar. Er zit een lange geschiedenis achter en je moet daar rekening mee houden. Hetzelfde geldt voor de situatie in Iran.

Je woont en werkt in Antwerpen, een heel grote stad met veel diverse gemeenschappen. Antwerpen wil sterk inzetten op een gedeelde herinneringscultuur aan de Tweede Wereldoorlog. Wat is daar volgens jou voor nodig?

Ik vind een project zoals ‘Witte raven van ’t verzet’ al een heel goede stap in de juiste richting. Veel mensen uit die diverse gemeenschappen zijn hier terecht gekomen door geschiedenissen van oorlog. Bij sommigen is dat heel erg uitgesproken. Bij anderen niet. Sommige oudere generaties binnen die gemeenschappen hebben moeite om erover te praten, waardoor hun kinderen die verhalen soms niet kennen. Wat ik weet, heb ik geleerd door het zelf aan mijn mama te vragen. Maar dat is dus niet vanzelfsprekend. Onderwijs en outreach zijn belangrijk, dus deze aanpak vind ik al heel goed.

Als je wil evolueren naar een gedeelde herinneringscultuur, welke soort verhalen of waarden moeten we dan meegeven?

Ga sowieso op zoek naar de raakvlakken in de geschiedenis. Je hebt hier trouwens een hele generatie die haar plaats probeert te vinden, maar ze heeft daar moeite mee. Dan moet je

kijken hoe dat komt. Verhalen zoals die in ‘Witte raven van ’t verzet’ kunnen deze mensen helpen om zich hier meer geworteld te voelen en vervolgens hun positieve waarden mee te geven. Ook belangrijk is erkenning en menselijke connectie. Je moet daar volgens mij echt aan werken en dan gaat het na verloop van tijd wel makkelijker worden.

Maar je moet ook rekening houden met de verschillende generaties en wat ze hebben meegemaakt. Ik zou bv. niet kunnen doen wat mijn ouders destijds gedaan hebben: vluchten voor oorlog, in een ander land gaan wonen, zonder familie, een kind opvoeden, een heel nieuw leven uitbouwen, de taal niet kunnen, ... en dat in een klimaat waar men niet altijd heel verwelkomend is.

‘Verhalen zoals die in ‘Witte raven van ’t verzet’ kunnen deze mensen helpen om zich hier meer geworteld te voelen en vervolgens hun positieve waarden mee te geven.’

Vertel je dan dat we ons voor de toekomst van herinneren en herdenken best focussen op de nieuwe generatie? En dat we de oudere generaties of zij die zelf gevlucht zijn voor oorlog wat rust moeten gunnen voor alles wat ze zelf al hebben meegemaakt?

Ik zou zeggen: focus op de volgende generatie, maar verbind je met de vorige. In mijn gemeenschap is de wijsheid van oudere mensen bv. heel belangrijk, iets dat nooit kwijtgespeeld mag worden. Schuif hen dus zeker niet opzij. Tegenwoordig vind je veel informatie online, maar jonge mensen vergeten soms dat er bepaalde dingen zijn die je maar echt van oudere mensen kunt meekrijgen, omdat ze hebben geleefd en bepaalde dingen hebben ervaren.

Er is kennis en er is wijsheid? bedoel je?

Ja, voilà. Je kunt veel informatie online vinden, maar ik heb zelf heel veel geleerd door met oudere mensen te praten en zo ook een beetje mijn plaats te leren.

‘Altijd vrij, nooit vanzelfsprekend.’ Dat is de slogan van Antwerpen Herdenkt. Wat betekent dit voor jou?

Vooral het stukje ‘nooit vanzelfsprekend’ resoneert bij mij omdat ik denk dat niets *vanzelfsprekend* is, zeker met geschiedenis. De dingen zijn niet zomaar zo. Er ligt iets achter: een proces, een emotie, ... Vandaar dat ik zo met geschiedenis bezig ben, omdat ik wil begrijpen wat we nu hebben. Hoe komt dat? Hoe zijn we hier geraakt?

‘De dingen zijn niet zomaar zo. Er ligt iets achter: een proces, een emotie, ... Vandaar dat ik zo met geschiedenis bezig ben, omdat ik wil begrijpen wat we nu hebben. Hoe komt dat? Hoe zijn we hier geraakt?’

Heb je tot slot nog een boodschap die je wil meegeven aan onze lezers?

Gewoon, interesseer je in de geschiedenis. Het gaat je enorm helpen om mensen te begrijpen, ook jezelf.

Interview door Simon Schepers

DE POOLSE CASUS

4

De Poolse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

De eerste kleine groepen Polen die naar België komen, bestaan vooral uit intellectuelen en politieke vluchtelingen. Zij zoeken een toevluchtsoord na de mislukte revoluties in de negentiende eeuw, wanneer Polen verdeeld is tussen het Russische Rijk, Pruisen en Oostenrijk. Ook aan Belgische universiteiten duiken in deze periode Poolse studenten op.

Pas na de Eerste Wereldoorlog krijgt de Poolse migratie naar België echt vorm. In het begin van de jaren twintig arriveren duizenden Polen in België, zowel etnische Polen als Joodse migranten. Op de Joodse migratie, die al eind negentiende eeuw op gang komt, komen we verder nog terug. De eerste groepen etnische Polen die zich in België vestigen, komen vooral uit de Ruhrstreek in Duitsland. Daar hebben zijzelf of hun ouders zich al decennia eerder gevestigd. Door het grote tekort aan arbeidskrachten in België na de oorlog, vinden buitenlandse arbeiders relatief gemakkelijk werk in de mijnbouw en de zware industrie.

Vanaf het midden van de jaren twintig beginnen Belgische mijnbedrijven actief te rekruteren in Polen zelf. Duizenden Poolse mannen, voornamelijk afkomstig uit arme agrarische regio's, worden aangeworven om in de steenkoolmijnen van Limburg, Luik en Henegouwen te werken. Na verloop van tijd volgen hun families, of keren sommige migranten tijdelijk terug naar Polen om daar te trouwen en met hun gezin terug te keren naar België. De mijnen moedigen dit aan, in de hoop de Poolse arbeiders sterker aan zich te binden. Veel Polen verlaten immers het zware mijnwerk en zoeken werk in de bouw of de zware industrie.

Tijdens de economische crisis van de jaren dertig keren heel wat Poolse arbeiders terug naar hun thuisland. Toch blijft de Poolse gemeenschap in België groeien, zeker wanneer tegen het einde van het decennium opnieuw wordt geronseld in Polen door de aantrekkende economie. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog wonen er naar schatting zo'n 30.000 etnische Polen in de Belgische mijnstreken. In deze regio's ontstaat daardoor een hechte, kleine Poolse gemeenschap.

Een Poolse dansvereniging in een Limburgse mijncité in de jaren 30.

Net als veel andere migrantengroepen bouwt de Poolse gemeenschap vanaf de jaren twintig haar eigen verenigingsleven uit. Deze migrantenorganisaties fungeren als vangnet voor nieuw aangekomen arbeiders. Ze helpen hen de schok van immigratie te verwerken en creëren verbindingen tussen nieuwkomers en 'veteranen' die al jaren of decennia geleden het vaderland hebben verlaten. Ze brengen ook mensen samen uit verschillende regio's

van Polen en uit de bredere Poolse diaspora. Zo ontstaan Poolse scoutsafdelingen, turngroepen, schooltjes, theater-, dans- en muziekverenigingen, net als liefdadigheidsorganisaties die het gemeenschapsleven versterken.

Dit netwerk krijgt steun van de Poolse ambassades en consulaten om de band tussen de Poolse migranten en het vaderland levend te houden.

Binnen het Poolse gemeenschapsleven

in België spelen patriottisme, het katholieke geloof en een uitgesproken antisocialisme een centrale rol. Deze waarden worden actief gepromoot door zowel de Poolse autoriteiten in België als de directies van de mijnen, die hierin een middel zien om sociale onrust te voorkomen. Uit Polen worden enkele priesters naar België gestuurd. Zij zorgen niet alleen voor het geestelijk welzijn van de Poolse migranten, maar nemen ook belangrijke sociale rollen op zich binnen de gemeenschap. Dit patriottische en traditioneel katholieke wereldbeeld sluit bovendien goed aan bij de overtuigingen van veel Poolse mijnwerkers, die vaak afkomstig zijn uit conservatieve, agrarische regio's.

Een kleine minderheid van de Poolse migranten, meestal jonge alleenstaande mannen, engageert zich wel in het Belgische vakbondsleven. Zij vinden vooral aansluiting bij de Kommunistische Partij van België, die zich tijdens het interbellum profileert als verdediger van buitenlandse arbeiders. Vanuit België vertrekken vanaf 1936 zo'n 245 Poolse vrijwilligers om mee te vechten in de Internationale Brigades tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Deze kleine Poolse linkerkzijde leeft veelal geïsoleerd van hun katholieke landgenoten.

De Tweede Wereldoorlog

Wanneer in mei 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbreekt met de Duitse inval in België, slaan veel Poolse migranten – net als honderdduizenden Belgen – op de vlucht naar Frankrijk. Na de val van Parijs in juni en de daaropvolgende capitulatie van Frankrijk keren de meesten echter terug

naar België. In de eerste oorlogsjaren trekken veel Poolse mijnwerkers en arbeiders naar Duitsland om er te werken. De hoge werkloosheid en de moeilijke economische situatie in België drijven hen in de richting van de Duitse industrie, waar de oorlogseconomie op volle toeren draait.

Een deel van de Poolse migranten neemt actief deel aan het verzet.

Hoewel het exacte aantal Poolse verzetsstrijders in België onbekend is, sluiten zeker enkele honderden

zich aan bij verzetsbewegingen. Sommige cijfers spreken zelfs over tweeduizend Polen. In grote lijnen onderscheiden we twee groepen Poolse verzetsstrijders. De ene groep erkent de Poolse regering in ballingschap in Londen. De andere groep maakt deel uit van de communistische beweging, die na de oorlog een nieuwe socialistische samenleving in Polen en Europa wil opbouwen. Polen uit deze laatste groep sluiten zich meestal individueel of in kleine 'Poolse groepen' aan bij Belgische gewapende verzetsgroepen, zoals de Gewapende Partizanen van het communistisch geleide Onafhankelijkheidsfront. Vooral in de mijnregio's van Luik en Henegouwen ontstaan enkele kleine groepen Poolse communistische partizanen die sabotageacties uitvoeren, aanslagen plegen en vluchtroutes organiseren.

Ook sommige niet-communistische Poolse verzetsstrijders sluiten zich individueel aan bij Belgische verzetsgroepen zoals het Geheim Leger. Toch ontstaan er ook hier verzetsgroepen die exclusief Pools zijn. In de zomer van 1942 start men in België een afdeling van P.O.W.N. (Poolse Organisatie voor de Onafhankelijkheidsstrijd), die eerder in 1941 in Frankrijk is opgericht. Deze organisatie verzamelt inlichtingen die ze doorspeelt aan Londen, verspreidt clandestiene pers en bereidt zich voor op de komst van de geallieerde troepen. Bij de bevrijding telt de P.O.W.N. ongeveer 500 leden.

Daarnaast ontstaat ook een andere verzetsorganisatie, de P.O.W. (Poolse Militaire Organisatie), die al in 1941 is opgericht door Poolse oud-strijders. Beide organisaties botsen regelmatig door uiteenlopende ideeën over het verzet en door persoonlijke conflicten. In totaal zal een tiental Polen in België omkomen omwille van hun verzetsactiviteiten.

Na de oorlog blijft de tweedeling binnen de Poolse gemeenschap bestaan. Veel communistische ex-verzetsleden keren terug naar Polen, dat tot 1989 onder communistisch bestuur blijft. Veel niet-communistische oud-verzetsleden en migranten blijven in de diaspora en bouwen in België of elders een nieuw leven op.

Oude postkaart van de mijnsite van Winterslag in Genk, waar in de jaren 20 en 30 veel Poolse mijnwerkers actief zijn.

Geboren te Dobruja

Den 22 Januari 1906

Nationaliteit Pool

Handteekening des houders
J. J. J. J.

Leder vreemdeling moet, alvorens eene betrekking aanvaarden, de gemeente van zijn woonplaats kennis geven van zijn komst en het bezit zijner papieren.

80c

Gemeentezegel

Edouard MALINOWSKI

Edouard Malinowski wordt op 22 januari 1906 geboren in Dobrzyń nad Drwęcą, een stad in de Poolse gebieden die dan deel uitmaken van het Russische keizerrijk. Als kind beleeft hij de ingrijpende gebeurtenissen die de geschiedenis van Oost-Europa blijvend zullen veranderen: de val van het Russische keizerrijk, de Russische Revolutie, de oprichting van de onafhankelijke Tweede Poolse Republiek na meer dan 120 jaar buitenlandse overheersing, en de Pools-Sovjetoorlog van 1918 tot 1921.

In oktober 1933 arriveert Edouard in Genk, waar hij aan de slag gaat als onderwijzer aan de Poolse school in de wijk Winterslag. Poolse kinderen van mijnwerkers krijgen daar les in de Poolse taal, cultuur en geschiedenis, met als doel de band met hun moederland levend te houden. Deze onderwijsinitiatieven worden ondersteund door de Poolse consulaten in België.

In 1934 keert Edouard korte tijd terug naar Polen, waar hij trouwt met Maria Adolfina Mikhelson, een vier jaar oudere weduwe en een oude geliefde. Uit haar eerdere huwelijk heeft Maria een dochter, Irena Vladislava, die op dat moment vier jaar oud is. Met zijn nieuwe gezin keert Edouard terug naar België en vestigt zich in de Acacialaan in Winterslag. Maria vindt werk als huishoudster. Het gezin groeit: in 1935 wordt dochter Stanislowa geboren, gevolgd door zoon Michel in 1936.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 en de daaropvolgende verovering en opdeling van Polen door nazi-Duitsland en

de Sovjet-Unie komt als een schok voor de Poolse gemeenschap in België. Opnieuw houdt de onafhankelijke Poolse staat op te bestaan. De Poolse regering wijkt uit naar Frankrijk en zet daar haar activiteiten voort in ballingschap.

In België proberen sommige Poolse migranten hun vaderland te steunen. Onder de Poolse mijnwerkers wordt een campagne op touw gezet om vrijwilligers te werven voor het 'Vrije' Poolse Leger, dat in Frankrijk wordt opgericht. Vanuit België sluiten zich tussen 1939 en 1940 uiteindelijk zo'n 1.500 en 2.000 Polen aan bij dit leger. Edouard Malinowski speelt in Limburg een sleutelrol in deze rekruteringscampagne. Als onderwijzer geniet hij aanzien binnen de gemeenschap en dankzij zijn contacten met de Poolse ambassade en consulaten weet hij invloed uit te oefenen op de Poolse mijnwerkers in de regio.

De Belgische regering is echter niet te spreken over deze rekruteringscampagne. In die periode houdt België strikt vast aan zijn beleid van politieke neutraliteit en vreest het om nazi-Duitsland, de machtige oosterbuur, te provoceren. Daarom treedt de overheid hard op tegen wie betrokken is bij dergelijke activiteiten.

In februari 1940 krijgt Edouard onverwachts het bevel van de Belgische autoriteiten om samen met zijn gezin het land te verlaten. Malinowski weigert het bevel te ondertekenen voordat hij overleg heeft kunnen plegen met het Poolse consulaat. Na tussenkomst van de Poolse diplomatieke diensten wordt uiteindelijk beslist dat hij in België mag blijven, maar op voorwaarde dat hij zich met zijn gezin vestigt in Hautrage, in de provincie Henegouwen — ver weg van zijn netwerk in Limburg.

Enkele maanden later, in mei 1940, breekt ook in België de oorlog uit. Vanaf eind 1941 begint Edouard Poolse mijnwerkers te mobiliseren voor verzetsactiviteiten. Ze houden zich onder meer bezig met het saboteren van mijninstallaties, het helpen ontsnappen van Poolse en Russische krijgsgevangenen die verplicht tewerkgesteld zijn, en het opzetten van ontsnappingsroutes.

Wanneer in de zomer van 1942 ook in België een afdeling van de Poolse ondergrondse verzetsorganisatie P.O.W.N. wordt opgericht, speelt Edouard daarin een centrale rol. Hij krijgt de verantwoordelijkheid over de stedelijke regio's Bergen, Brussel en Antwerpen. In deze functie bouwt

hij ook contacten uit met Belgische verzetsgroepen. In september 1943 worden onderhandelingen opgestart met de Belgisch Nationale Beweging (BNB), wat leidt tot de integratie van P.O.W.N. als een 'autonome groep' binnen deze bredere verzetsstructuur.

Na de bevrijding van België gaat Edouard aan de slag bij de Poolse militaire missie van de regering in ballingschap, die na de Duitse inval in Frankrijk in mei 1940 haar zetel had verplaatst naar Londen. Omdat Polen na de oorlog onder communistisch bewind komt te staan, wordt Edouards gezin door de Verenigde Naties erkend als vluchtelingen. In 1954 emigreren ze naar Canada, waar ze een nieuw leven opbouwen.

Vaandel van de Poolse verzetsorganisatie P.O.W.N. (Polska Organizacja Walki o Niepodległość) die actief is in België. Deze organisatie rekruteert uit Poolse mijnwerkersmiddens.

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Léon WACHOWIAK

Léon Wachowiak wordt geboren in Dziekanowice, een klein dorpje in het westelijke deel van Polen, vlakbij de historische stad Gniezno. In 1928 arriveert hij in België en gaat hij aan het werk in de steenkoolmijn van Montigny-le-Tilleul. Daar woont hij samen met andere Polen in de Poolse kantine, die door de mijn wordt beheerd. Een jaar later verhuist hij naar Limburg, waar hij een baan vindt in de koolmijn van Winterslag. In de daaropvolgende jaren verhuist hij meerdere keren van werkplek. Zijn officiële woonadres in deze periode is in Luik. Enkele malen komt Léon in aanraking met justitie vanwege kleine vergrijpen, zoals het illegaal oversteken van de Duitse grens.

Verder staat hij bij de autoriteiten niet bekend om enige politieke betrokkenheid en besteedt hij zijn vrije tijd vooral aan voetballen met Belgische collega's. In 1936 verblijft hij in een logement dat wordt uitgebaat door het echtpaar Marek, twee landgenoten. Daar maakt hij kennis met hun veertienjarige dochter Sophie. Wat er precies is gebeurd, blijft onduidelijk, maar in november van dat jaar wordt hij beschuldigd van haar verkrachting. Een later rapport spreekt van 'verkrachting met geweld' waaruit ook een zwangerschap is voortgekomen. Het kind zal echter op de dag van geboorte in het hospitaal overlijden. Het gerecht start een onderzoek naar deze feiten.

Intussen heeft Léon het land verlaten. Een maand eerder is hij naar Spanje vertrokken om zich aan te sluiten bij de Internationale Brigades tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Vanuit Spanje stuurt hij in november nog een brief met een foto naar het echtpaar Marek. Dankzij zijn militaire opleiding in Polen wordt hij benoemd tot kapitein in de Brigade Thälmann, een Duitstalig bataljon van internationale vrijwilligers. In Spanje ontmoet hij

De Thälmann Brigade van Duitse vrijwilligers tijdens de Spaanse Burgeroorlog in 1936.

Alamy

ook ongeveer veertig andere buitenlanders uit de regio rond Luik. Net als Léon hebben die zich bij de Republikeinse troepen aangesloten om tegen generaal Franco te strijden. Léon neemt actief deel aan verschillende gevechtscampagnes en raakt daarbij meerdere keren gewond. Uiteindelijk wordt hij naar Frankrijk gestuurd voor revalidatie, waarna de Franse autoriteiten hem over de Belgische grens zetten. In december 1938 komt hij aan in Brussel vanwaar hij terugkeert naar Luik.

communistische partij. Hij klimt op tot rang van majoor. Samen met zijn Poolse kameraden is hij verantwoordelijk voor sabotageacties in de mijnen van Sainte-Marguerite en Saint-Nicolas rondom Luik, het doorknippen van hoogspanningsleidingen, het saboteren van de spoorcabine van het station van Ans, en aanslagen op collaborateurs en Duitse soldaten. Zo voert hij in de zomer van 1942 een aanslag uit op het gebouw van de *Arbeitsamt* in Luik. Als vergelding deporteren de Duitsers 4.300 burgers naar Duitsland voor dwangarbeid.

In juni 1943 wordt Léon door de Duitsers opgepakt en via Breendonk naar verschillende concentratiekampen gedeporteerd. Uiteindelijk komt hij in Dachau terecht. Daar krijgt hij het gevangenummer 141348 toegewezen. In april 1945 wordt het kamp door de Amerikanen bevrijd. Léon keert terug naar België en hervat zijn werk in de mijnen. In 1949 verhuist het gezin naar Polen, dat nu onder communistisch bestuur valt.

Foto's naar aanleiding van de arrestatie van Léon Wachowiak.

Enkele maanden later wordt Léon door de politie gearresteerd wegens beschuldiging van verkrachting en wordt hij opgesloten in de gevangenis van Luik. Hij bekent de feiten. Tijdens zijn detentie worden er onderhandelingen opgestart voor een huwelijk tussen Léon en Sophie, wat uiteindelijk ook plaatsvindt. De rechtszaak wordt geseponneerd en in juli 1939 verlaat hij de gevangenis. Later die maand trouwt het stel. Uit hun huwelijk worden twee kinderen geboren: Edouard in 1940 en Carmella in 1941.

Op dat moment is de bezetting van België in volle gang. Léon sluit zich al vroeg aan bij kleine verzetsgroeperingen. In juli 1942 treedt hij toe tot de Gewapende Partizanen, de gewapende verzetsorganisatie van de illegale

DE CHINESE CASUS

5

De Chinese gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

Er is relatief weinig onderzoek gevoerd naar de Chinese aanwezigheid in België voor de Tweede Wereldoorlog. De eerste sporen gaan terug naar het begin van de twintigste eeuw. Het is pas in de vroege jaren twintig dat deze migratie echt op gang komt. Tijdens het interbellum kan de Chinese aanwezigheid in België ruwweg in drie grote groepen worden onderverdeeld. Deze groepen onderscheiden zich door hun socio-economische activiteit en aanwezigheid in het land, en in mindere mate door de afkomst uit verschillende Chinese provincies.

Een eerste kleinere groep bestaat uit rondtrekkende handelaars en leurders. Zij verkopen Chinese goederen, aardewerk en textiel die dan in de mode zijn. Deze groep migranten komt overwegend uit de provincie Zhejiang. Omwille van hun rondreizende bestaan verblijven leden van deze groep vaak in de illegaliteit. De groep leeft veelal geïsoleerd en apart van de andere Chinese gemeenschappen. De taal is daarvan deels de reden.

Een tweede, iets grotere groep zijn Chinese zeelieden in en rond de haven van Antwerpen. In het schipperskwartier verblijven er mensen van allerlei nationaliteiten en de buurt heeft een zeer divers karakter. De Chinese zeelieden zijn overwegend van Kantonese origine, de meesten uit de provincie Guangdong. Vaak werken ze voor de rederij *Compagnie Maritime Belge*.

Op de Congoboten, die met hun lading heen en weer naar de Belgische Afrikaanse kolonie varen, werken ze als afwasser, kok of steward.

Weekblad De Stad (Hovenbeelden, 01/01/1932)

Chinese zeelieden dobbelen in een van de Chinese cafés in het schipperskwartier in Antwerpen.

Het idee leeft dat 'Aziaten' beter bestand zijn tegen de 'hitte' in de tropen. Bovendien is er een gebrek aan Belgische scheepslieden en kunnen Chinese matrozen worden ingezet als goedkope arbeidskrachten. Dat zorgt ervoor dat Chinezen makkelijk werk vinden in de haven. Geleidelijk aan zullen enkele Chinese ondernemers zich ook aan wal vestigen. In het schipperskwartier baten ze winkels, wasserijen, restaurants, logementshuizen en hotels uit die zich richten op de smaak en noden van de Chinese zeelieden. Naast deze 'legale praktijken' is een kleine minderheid van de Chinese migranten in Antwerpen ook betrokken bij de opiumhandel. De koppeling tussen de Chinese migratie en de handel en het gebruik van opium wordt echter sterk overdreven. Dat leidt bij het brede publiek tot exotische fantasieën en raciale stereotypen. Dergelijke beelden komen ook tot uiting in het sensationele detective-romannetje *De bende van de gouden narcissen* van de Antwerpse volksschrijver Theo Huet, gepubliceerd in 1935. Hierin raakt een onschuldige Antwerpse graanhandelaar verstrikt in een web van intriges rondom een criminele organisatie onder leiding van Chinezen.

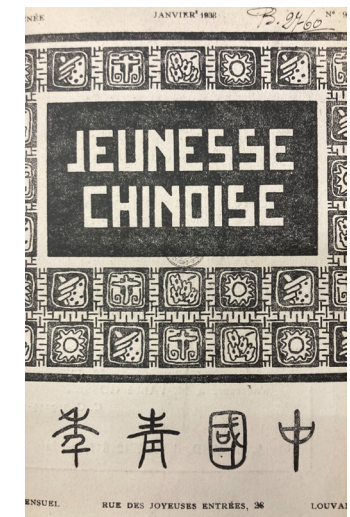
Foyer Chinoise aan de Leuvense Universiteit in de jaren dertig.

Een derde groep zijn de Chinese studenten die sinds de eerste jaren van de twintigste eeuw hun studies aan de Belgische universiteiten verrichten. De kwaliteit van het Belgische hoger onderwijsstelsel is goed en België wordt in China bekeken als een klein landje zonder imperiale ambities. Dat zorgt ervoor dat het land een populaire bestemming wordt voor Chinese studenten. Tussen 1900-1937 zullen er zo'n kleine 1.700 studenten van Chinese nationaliteit aan de universiteiten van Brussel, Gent, Luik en Leuven studeren, vooral aan de ingenieurs-, medische en rechtsfaculteiten. Vooral de Leuvense Universiteit zet zich in op het aantrekken van Chinese studenten, vaak ook met het oog op hun bekeering tot het katholicisme.

Hoewel tussen 1919 en 1940 naar schatting zo'n 2.500 à 3.000 Chinezen enige tijd in België verblijven, kan men hun aantal op elk gegeven tijdstip schatten op enkele honderden. De aanwezige Chinese groepen vertonen immers een grote mobiliteit: studenten verblijven enkele jaren aan de universiteiten waarna het overgrote deel naar China terugkeert en ook zeelieden en leurders kennen een mobiel bestaan. In 1930 bijvoorbeeld, wonen er volgens officiële bronnen in het hele land 381 inwoners van Chinese nationaliteit, de overgrote meerderheid ervan mannen. Van hen wonen er 78 in het arrondissement Antwerpen, vermoedelijk vooral zeelieden en in mindere mate leurders. In Charleroi en omgeving gaat het om 54 personen, waarschijnlijk hoofdzakelijk leurders en handelaars. In het arrondissement Brussel wonen 98 mensen, een mix van studenten, leurders en handelaars. Daarnaast zijn er 60, 51 en 24 personen gevestigd in de universiteitssteden Leuven, Luik en Gent. De overigen wonen verspreid over het hele land. Na de economische crisis van de jaren dertig daalt het aantal Chinese migranten. In 1938 wonen er in heel België nog maar 228 inwoners met de Chinese nationaliteit.

De Tweede Wereldoorlog

Weinig of niets is geweten over de ervaringen van Chinese migranten die in België wonen tijdens de bezetting. Zeker is dat de Duitse bezetter omwille van zijn officiële rassenpolitiek niet positief staat tegenover deze gemeenschap. In Hamburg, net als Antwerpen een kosmopolitische havenstad, zal in mei 1944 de Gestapo een razzia houden in de lokale Chinese wijk, de zogenaamde *Chinesenaktion*. Daarbij worden 129 mannen gearresteerd en mishandeld. Een groot deel van hen wordt verplicht tewerkgesteld en 17 zullen omkomen door ontbering. Of de Chinese gemeenschap in België ook gevisieerd wordt door de bezetter, is niet geweten. Toch vinden we hier en daar enkele verhalen over de Chinese gemeenschap in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zo zullen er in Antwerpen na de bevrijding, op 27 januari 1945, 4 Chinese zeelieden omkomen: hun schip, de *Tureby*, dat aangemeerd ligt aan de Tavernierkaai, wordt getroffen door een V2-bom. Ook in de erkenningsdossiers van verzetslieden die de Belgische staat na de oorlog opstelt, vinden we enkele personen terug die in China geboren zijn. Hoewel een deel daarvan kinderen zijn van Belgen die in de negentiende en twintigste eeuw in China verbleven omwille van handelsoportunities, zijn er ook enkele 'Chinese' verzetslieden terug te vinden.

Het tijdschrift van de Chinese studenten aan de Universiteit Leuven tijdens de jaren twintig en dertig.

13° Is hij voornemens meer dan zes maanden in België te verblijven?

14° Opmerkingen (44)

Ik ondergeteekende verklaar geen enkele veroordeeling opgelopen te hebben.

(Handtekening van den vreemdeling),

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Yu Yin LINE

Yu Yin wordt geboren op 9 oktober 1904 in Lanki (Lanxi), in de provincie Zhejiang in het oosten van China. In 1923 arriveert hij via Frankrijk in België, waar hij de voornaam 'Denis' aanneemt. Hij volgt eerst onderwijs aan het Institut Saint-Michel in Verviers en studeert vervolgens geneeskunde aan de Katholieke Universiteit Leuven. Daar behaalt hij zijn diploma en begint hij een doctoraat over nieuwe radiologie-methoden aan het Instituut voor Kankeronderzoek van de universiteit.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verblijft hij in Leuven waar hij werkt in het ziekenhuis. Omwille van zijn interessante profiel wordt hij in januari 1943 gerekruteerd door het Geheim Leger. Denis smokkelt medicijnen en verleent medische zorg aan gewonde verzetsstrijders. Zo verzorgt hij in januari 1944 de verzetsman Frans De Hertogh, die tijdens een actie van het Geheim Leger door de Duitse Feldgendarmerie wordt neergeschoten. Naast zijn medische interventies verspreidt hij clandestiene pers, vooral de patriottische verzetskrant *La Libre Belgique*. Telkens krijgt hij twintig tot vijftig exemplaren toegestopt via zijn contacten. Die verspreidt hij in ziekenhuizen om het moreel van gewonde Belgische intellectuelen te versterken en dat van vijandige gewonden te ondermijnen. In februari 1944 komt hier abrupt een einde aan wanneer zijn overste, Emile Wolfs, wordt gearresteerd – hij zal later in Bergen-Belsen overlijden.

Verzetsband van het Geheim Leger, een Belgische verzetsorganisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog die in het geheim opereert om inlichtingen te verzamelen, sabotage te plegen en geallieerde troepen te ondersteunen tegen de Duitse bezetter.

Wikimedia Commons, Paul Hermans, CC-BY-SA-4.0

Oude postkaart uit 1900 van het sanatorium Leysin in de Zwitserse alpen.

Aan het einde van de oorlog wordt Denis ernstig ziek: hij loopt tuberculose op, een ernstige infectieziekte. In oktober 1945 stuurt de Belgische overheid hem als oud-verzetsstrijder naar Zwitserland voor revalidatie. Daar wordt hij tot december 1949 verzorgd in het kuuroord Leysin in de Zwitserse Alpen, bekend om de behandeling van tuberculose. In oktober 1948 keert hij kortstondig terug naar Leuven om zijn doctoraat te verdedigen, wat hij doet met zijn proefschrift *Contribution à l'étude de méthodes nouvelles en radiotomoscopie et radiotomographie*. Enkele maanden daarvoor is hij in Zwitserland getrouwd met de Belgische Carola Van Gestel, eveneens arts en afkomstig uit De Panne.

In december 1949 keert het pasgetrouwde paar terug naar België. Denis, nog steeds ernstig ziek, wordt opgenomen in het militaire hospitaal van Brussel waar hij in isolatie verblijft. Later wordt hij overgebracht naar het sanatorium Les Pins in Waterloo, een bekend centrum voor tuberculosebestrijding. Uiteindelijk zal hij in 1953 in Sint-Pieters-Leeuw overlijden aan de gevolgen van zijn ziekte.

Xiuling QIAN / Sin Ling TSIEN

Qian Xiuling, ook bekend als Sin Ling Tsien, wordt geboren op 13 maart 1913 in Yixing, China, in een vooraanstaande familie. Tijdens haar jeugd jaren is ze bijzonder leergierig en volgt ze nauwgezet het parcours van haar idool, de bekende Pools-Franse wetenschapster Marie Curie. Ondanks vele obstakels slaagt ze erin om in het buitenland te studeren. In november 1929 arriveert ze in België, waar ze aan de Katholieke Universiteit Leuven chemie en fysica gaat studeren. Op een dansfeest georganiseerd door de universiteit, ontmoet ze Grégoire de Perlinghi. De student geneeskunde heeft de Griekse nationaliteit en is geboren in Sint-Petersburg, Rusland. Al snel worden Qian en Grégoire verliefd en in 1934 treden ze in het huwelijk. In datzelfde jaar behaalt Qian op 22-jarige leeftijd haar doctoraat in de chemie, gevolgd door een tweede doctoraat in de fysica.

Qian werkt als laboratorium-techniker en later als assistente aan de faculteit Chemie van de Katholieke Universiteit Leuven. Grégoire is arts-intern in een ziekenhuis in Brussel. In mei 1937 krijgen ze hun eerste kind, Dimitri, gevolgd door vier andere: André (1939), Alexis (1940), Cathérine (1941) en Nicolas (1944). Hun plannen om met het gezin naar China te verhuizen, worden doorkruist door de Japanse aanval op Shanghai in 1937. Datzelfde jaar verhuist het gezin naar Herbeumont in het zuiden van België, dicht bij de Franse grens. Grégoire werkt er als dorpsarts en Qian schoolt zich om tot verpleegster.

Groepsfoto van de faculteit Chemie aan de Leuvense universiteit.

Generaal Von Falkenhausen, militair bevelhebber van België.

Tijdens de Duitse bezetting leiden ze aanvankelijk een teruggetrokken bestaan, tot maart 1943. Op dat moment wordt een lokale jongeman, Roger, na een verzetsactie opgepakt door de SS en ter dood veroordeeld. De kleine dorpsgemeenschap is geschokt. Qian besluit in actie te komen en neemt via haar neef Qian Zhuolun – generaal in het leger van Chiang Kai-shek – contact op met de Duitse militaire bevelhebber in België, generaal Alexander von Falkenhausen. De twee kennen elkaar uit de tijd dat Von Falkenhausen van 1934 tot 1937 als militair adviseur in China was gestationeerd.

Zodra het contact is gelegd, reist Qian samen met haar oudste zoon naar Brussel om Von Falkenhausen persoonlijk te spreken. Hij ontvangt hen in het kasteel van Seneffe, het Duitse hoofdkwartier en voormalig zomerverblijf van de generaal. Dankzij zijn tussenkomst wordt Roger uiteindelijk niet geëxecuteerd, maar gedeporteerd naar Duitsland voor dwangarbeid.

Het nieuws dat Qian het leven van een verzetsstrijder redt, verspreidt zich snel in de regio. Op 8 juni 1944 worden in Écaussinnes-d'Enghien – ongeveer 150 km ten noorden van Herbeumont – 97 Belgen als gijzelaars genomen en ter dood veroordeeld. Het is een vergelding voor de dood van drie Gestapo-officieren. Qian wordt opnieuw benaderd om te bemiddelen.

Huldiging van Qian in 1945 in Écaussinnes-d'Enghien.

Ze neemt wederom contact op met Von Falkenhausen, die uiteindelijk toestemt dat de gijzelaars niet geëxecuteerd worden, maar naar Duitsland worden gedeporteerd. Vijf van hen overleven deze concentratiekampen niet, de rest keert terug na de oorlog.

Na de oorlog verhuist de familie naar Brussel, waar Grégoire in een ziekenhuis gaat werken. Qian keert terug naar de Leuvense universiteit en werkt als onderzoeker aan het Instituut voor Kern- en Stralingsfysica. Als buitenlandse vrouw krijgt ze echter geen promotiekansen tot professor en besluit ze haar academische carrière te beëindigen. Haar aandacht richt zich vervolgens op een andere zaak: tijdens het proces van generaal Von Falkenhausen voor oorlogsmisdaden in 1950-1951, neemt zij het voor hem op en getuigt ten voordele van zijn verdediging. Na het proces geeft ze haar wetenschappelijke ambities definitief op en opent ze samen met een partner een Chinees restaurant genaamd 'Confucius'. In augustus 2008, op 97-jarige leeftijd, overlijdt Qian. In de stad Écaussinnes is een straat naar haar vernoemd. Een roman, een televisieserie en een documentaire zijn aan haar leven gewijd.

JOE CHOI

Foto: Jeroen Broeckx

Maak kennis met Joe Choi. Geboren en getogen in Antwerpen, zegt hij fier. Hij is een Antwerpenaar in hart en ziel, maar wel een met Chinese roots. In het dagelijks leven werkt Joe als IT-er, maar in zijn vrije tijd engageert hij zich voor allerlei projecten binnen de lokale Chinese gemeenschap. Zo organiseert hij mee de festiviteiten voor het Chinese Nieuwjaar en de Chinese Leeuwendans, de kleurrijke parade die jaarlijks veel nieuwsgierigen aantrekt.

In dit interview reflecteert hij samen met ons over het belang van het project ‘Witte raven van ’t verzet’.

Je bent ondertussen toch wel een bekend gezicht in de buurt van China Town en Bibliotheek Permeke, nietwaar?

Goh, ik probeer wel een beetje een spreekbuis of aanspreekpunt te zijn. Mijn vader is bv. voorzitter van China Town vzw en heeft er ook een reisbureau. Ik denk dat het daardoor komt dat ik de buurt en de mensen wel wat ken. En samen met buurtbewoners en handelaars probeer ik bepaalde problemen of uitdagingen in de wijk aan te pakken.

Je bent erg vertrouwd met het leven in China Town. Is er eigenlijk een hechte Chinese gemeenschap in Antwerpen?

Vroeger meer dan nu, als je het mij vraagt. De Chinezen van de eerste en tweede generaties van migranten, vooral afkomstig van Hongkong en Guangzhou, waren heel hecht en zochten elkaar sterk op. Maar tegenwoordig is er ook binnen de lokale Chinese gemeen-

schap meer diversiteit met verschillende kleine groepen gelinkt aan bepaalde regio's, elk met hun eigen verenigingen. Er is nog altijd veel samenhang, dat wel, maar het is anders.

Toen ik jou contacteerde om te praten over het project ‘Witte raven van ’t verzet’ en de verzetsdaden van mensen van buitenlandse origine in België, was je dan al op de hoogte van dit soort verhalen?

Nee, helemaal niet. Ik dacht dat de Tweede Wereldoorlog vooral betrekking had op Europa en mensen van hier. Ik wist natuurlijk wel dat er toen ook buiten Europa gevochten werd, bv. in China en Japan, maar veel weet ik er niet over. Laat staan dat ik iets wist over verzetsactiviteiten van mensen van Chinese origine in België.

‘Ik dacht dat de Tweede Wereldoorlog vooral betrekking had op Europa en mensen van hier.’

Je geeft aan dat je niet zoveel weet over Azië tijdens de Tweede Wereldoorlog. Kwam dat bij jou op school niet echt aan bod in de geschiedenisles?

Toen ik naar school ging, was er nog niet zoveel focus op diversiteit, zou ik zeggen. En in lessen over de Tweede Wereldoorlog leek het altijd te gaan over Duitsland en de inval in België of over Amerika en Pearl Harbor. Maar de situatie in Azië kwam niet aan bod.

Stelde je jezelf daar geen vragen bij?

Toen niet. Ik hoorde buiten de lessen wel verhalen van mijn grootvader over de Tweede Wereldoorlog. Hij sprak er soms over. Hij liet zich dan heel negatief uit over Japan, dat China toen was binnengevallen. Je voelde bij

hem een bepaalde haat tegenover Japanners. En dat was het enige dat ik erover meekreeg, maar dat gebeurde dus buiten de school en de geschiedenislessen.

‘Ik hoorde buiten de lessen wel verhalen van mijn grootvader over de Tweede Wereldoorlog. Hij sprak er soms over. Hij liet zich dan heel negatief uit over Japan, dat China toen was binnengevallen. Je voelde bij hem een bepaalde haat tegenover Japanners. En dat was het enige dat ik erover meekreeg, maar dat gebeurde dus buiten de school en de geschiedenislessen.’

Heb je af en toe doorgevraagd wanneer jouw grootvader die dingen vertelde? Of liet je dat toen eerder aan jou voorbijgaan?

Ik liet het een beetje passeren, maar soms stelde ik vragen wanneer hij gruwelijke dingen vertelde, bv. over hoe mensen gefolterd werden. Dat was aangrijpend. En mijn grootvader vertelde ook dat hij moest vluchten naar Hongkong en na de oorlog via Luxemburg naar België trok, want het Westen was toen het Beloofde Land. Maar echt doorvragen op die Tweede Wereldoorlog en hoe alles in elkaar zat, dat deed ik niet.

Je kreeg die verhalen over Azië of vanuit een Aziatisch perspectief op de Tweede Wereldoorlog niet mee in de les. Merkte je dat je die lessen dan ook minder interessant vond?

Ja, natuurlijk. Het is niet dat ik dat ik het gebrek aan een Aziatisch perspectief vroeger echt als een gemis aanvoelde. Maar als ik er nu over nadenk, dan vraag ik me wel af waarom die

lessen niet meer vanuit een globaal perspectief werden aangepakt. Waarom ging het altijd maar weer over Duitsland en België of Europa?

‘Het is niet dat ik dat ik het gebrek aan een Aziatisch perspectief vroeger echt als een gemis aanvoelde. Maar als ik er nu over nadenk, dan vraag ik me wel af waarom die lessen niet meer vanuit een globaal perspectief werden aangepakt. Waarom ging het altijd maar weer over Duitsland en België of Europa?’

In ‘Witte raven van ’t verzet’ geven we een stem aan verzetsmensen van buitenlandse origine in België, waaronder ook de Chinese Qian Xiuling. Zij heeft tijdens de oorlog vele levens gered. Wat doet dat met jou als je haar verhaal hoort? Denk je dat het belangrijk is dat we die verhalen vertellen en waarom?

Ik denk dat het belangrijk is dat deze verhalen verteld worden. Het is ook een vorm van zichtbaarheid naar onze gemeenschap toe, naar de volgende generatie van Aziaten in België. Want ik merk natuurlijk ook wel dat het voor veel Aziatische tieners die hier geboren zijn, moeilijk blijft omdat ze zichzelf toch als ‘anders’ blijven zien.

Deze jongeren moeten volgens mij de boodschap krijgen dat zelfs zij met hun Aziatische achtergrond Vlaming of Belg kunnen zijn. Ook zij zijn van hier en hebben een band met de geschiedenis die hier verteld wordt. En verhalen van personen zoals Qian Xiuling zijn daarin belangrijk.

‘Ik denk dat het belangrijk is dat deze verhalen verteld worden. Het is ook een vorm van zichtbaarheid naar onze gemeenschap toe, naar de volgende generatie van Aziaten in België.’

Worstelen Aziatische jongeren in België daar zo hard mee: met wie ze zijn en waar ze bij horen?

Ik merk dat inderdaad. Velen vragen zich af waar ze vandaan komen, waarom ze er anders uitzien en of ze nu eigenlijk wel Belg zijn of niet. Ze proberen dan zoals hun vriendjes te zijn, maar dat botst dan weer met de thuis-situatie. Om maar een voorbeeld te geven: dan eten ze liever klassieke boterhammen in plaats van het lunchpakket met nasi-goreng dat hun ouders hebben meegegeven, puur uit schrik om er anders niet bij te horen.

Gelukkig zie je tegenwoordig dat jongeren in het algemeen meer openstaan voor culturele diversiteit en het idee van een gelaagde identiteit. Dat was vroeger wel anders, want wat ze niet kenden, lachten ze uit.

Verhalen zoals dat van Qian Xiuling kunnen volgens jou dus een verschil maken om meer aansluiting te vinden. Maar wat ik me ook afvraag: is er binnen de lokale Chinese gemeenschap überhaupt een actieve herinneringscultuur aan de Tweede Wereldoorlog?

Volgens mij zijn velen daar niet echt mee bezig. Ik hoor toch weinig verhalen. Ook dat van Qian Xiuling in ‘Witte raven van ’t verzet’ kende ik niet. Maar het is niet zo dat wij die geschiedenis en die verhalen op een of andere manier hebben aangeleerd. Dus dat zijn ook dingen die je op eigen initiatief moet opzoeken.

In mijn schooltijd was er bv. nog geen internet zoals vandaag. Waar konden wij, die hier in België geboren zijn, die Chinese verhalen vinden? Want het verhaal van Qian Xiuling kende ik helemaal niet.

‘In mijn schooltijd was er bv. nog geen internet zoals vandaag. Waar konden wij, die hier in België geboren zijn, die Chinese verhalen vinden?’

In China is dat anders, want daar geniet Qian Xiuling wel wat bekendheid. Maakt jou dat enigszins trots, dat iemand uit de Chinese gemeenschap de levens van zoveel Belgen gered heeft?

Ja, ik denk het wel. Ik vergelijk het belang van het verhaal van Qian Xiuling met voetbal. Als de Rode Duivels spelen, dan ben ik fier dat ze naar de finale gaan. Dan ben ik 100% Belg. En als er dan nog een Chinees in het team zit en voor mijn land speelt, dan ben ik nog trotser.

Met dit soort verhalen kan je sensibiliseren naar de jongeren toe. Dan beseffen ze dat België evengoed *hun land* is, zelfs als ze een Aziatische achtergrond hebben. Voor mij is dat juist hetzelfde. Antwerpen is *mijn stad* en als er hier iets gebeurt, dan voel ik mee. Dat geldt ook voor veel Chinezen van mijn generatie in China Town. Die zijn gewoon ‘ingeburgerd’. Dat zijn eigenlijk gewoon Vlamingen, hè.

‘Ik vergelijk het belang van het verhaal van Qian Xiuling met voetbal. Als de Rode Duivels spelen, dan ben ik fier dat ze naar de finale gaan. Dan ben ik 100% Belg. En als er dan nog een Chinees in het team zit en voor mijn land speelt, dan ben ik nog trotser.’

Je zegt dat er binnen de lokale Chinese gemeenschap niet echt een actieve herinneringscultuur aan de Tweede Wereldoorlog bestaat. Wat is er volgens jou nodig om dat toch te creëren?

Ik denk sowieso dat gewoon al die sensibilisering heel belangrijk is. Wij, de Chinese gemeenschap, moeten die geschiedenis eerst kennen, weten dat die verhalen er zijn. En binnen onderwijs moeten er projecten opgezet worden of moet het meer in de lessen geïntegreerd worden.

Of gebruik bepaalde feestdagen om heel duidelijk te communiceren over die historische gebeurtenissen, bv. via sociale media. Neem nu Wapenstilstand op 11 november, vraag dan aan mensen: waarom is het een feestdag en wat herinneren wij vandaag eigenlijk? Je moet er echt aan werken. Ik vind dat ze dat heel goed doen in Berlijn, waar je overal plaatsen en informatie over de oorlog terugvindt. Dat is daar heel zichtbaar en mensen kunnen er gemakkelijk naartoe. Een taak voor de toeristische dienst?

‘Altijd vrij, nooit vanzelfsprekend.’ Dat is de slogan van Antwerpen Herdenkt. Wat betekent dit voor jou?

Voor mij persoonlijk betekent het dat je moet vechten of opkomen voor je vrijheid. Dat je bv. je mening geeft en je uitspreekt als je het niet eens bent. Dat je de dingen niet zomaar aanvaardt, want als je dat wel doet, dan word je vaak in een hoek gezet. Dat merk ik wel. Als je niet opkomt voor jezelf, wordt je bv. heel snel herleid tot een stereotype. En wat dat betreft kan je een link maken met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Heb je tot slot nog een boodschap die je wil meegeven aan onze lezers?

Ik zou zeggen: vergeet niet vanwaar je komt en waar je nu bent. En heb daar respect voor. Dat vind ik heel belangrijk.

DE JOODSE CASUS

7

De Joodse gemeenschap in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

De Joodse gemeenschap in België groeit in de loop van de negentiende en twintigste eeuw, in verschillende fasen. Telkens worden deze fasen gevoed door nieuwe migratiegolven van Joden uit andere delen van Europa.

Een eerste groep Joodse migranten vestigt zich in België tussen 1815 en 1880. Ze komen vooral uit buurlanden zoals Frankrijk, Nederland en Duitsland. Deze migranten leggen de fundamenten voor wat het officiële Belgische Jodendom wordt, met instellingen zoals het Centraal Israëlitisch Consistorie van België. Deze 'Consistoriale Joden' streven naar verregaande integratie in de Belgische samenleving. Ze willen hun religie behouden, maar verder zo veel mogelijk opgaan in de Belgische (Franstalige) cultuur en gemeenschap. Patriottisme en discretie over hun Joodse identiteit staan centraal. Deze 'kleine' sociaal-economische elite speelt decennialang een dominante rol binnen de officiële Joodse instellingen en de Joodse gemeenschap, die in 1880 uit ongeveer 4.000 mensen bestaat.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw verandert dit beeld grondig. Een nieuwe, veel grotere groep Joden komt naar België, deze keer vanuit Oost-Europa: Rusland, Polen, Baltische staten en andere gebieden. Ze zijn vaak op de vlucht voor armoede, overbevolking en vervolging en zien België, met de Antwerpse haven, vaak als tussenstop op weg naar Amerika. Tussen 1880 en 1930 groeit de Joodse gemeenschap enorm aan. In 1930 telt de Joodse bevolking in België naar schatting zo'n 50.000 mensen. De meesten vestigen zich in de grote steden Antwerpen, Brussel en in mindere mate Luik, Charleroi en Gent en kleinere steden. De meeste nieuwkomers concentreren zich in semi-industriële artisanale beroepen in de diamantindustrie, de kledingindustrie of lederindustrie.

Deze nieuwe migranten brengen andere religieuze gebruiken, politieke ideeën en identiteiten met zich mee. Die veranderen de Belgische Joodse gemeenschap ingrijpend. Joodse arbeiderspartijen die aan het begin van de eeuw in Oost-Europa werden opgericht, richten lokale afdelingen op. Ze brengen hun 'revolutionaire', seculiere (Joodse) tradities met zich mee. Ook het zionisme – het streven naar een Joodse staat in Mandaatgebied Palestina

– wint aan invloed, ondanks hevige tegenstand van zowel de gevestigde religieuze en liberale Joden als de Joodse communisten. Elke van deze stromingen probeert invloed uit te oefenen binnen de gemeenschap en in de officiële Joodse instellingen, wat voortdurend tot strubbelingen leidt. Een bloeiend Joods politiek, religieus en cultureel leven kenmerkt de jaren twintig en dertig. In Belgische steden krijgen bepaalde straten en wijken een duidelijk 'Joods karakter'. Winkels en restaurants tonen Hebreeuwse opschriften die koosjere producten en maaltijden aanprijzen. Boekhandels en bibliotheken bieden aan Joodse migranten lectuur in hun moedertaal. Het lokale Joodse theatergezelschap brengt de nieuwste Jiddische voorstellingen die vanuit Oost-Europa of de Verenigde Staten worden geïmporteerd.

Kazerne Dossin - Fonds Tobias Schiff

Joodse jongetjes op de speelplaats van de Joodse school Jesode Hatora in Antwerpen in 1932.

Naarmate de jaren dertig vorderen, hangen er donkere wolken boven de lokale Joodse gemeenschap. De economische crisis duwt veel Joodse migranten in bittere armoede. Intussen brengt de opkomst van het nationaal-socialisme in buurland Duitsland steeds meer dreiging met zich mee. Tegelijk ontstaat er in België een kleine, maar luidruchtige xenofobische en antisemitische beweging. In de tweede helft van het decennium wordt die steeds

De Tweede Wereldoorlog

zichtbaarder en wint die aanhang. De toestroom van duizenden Joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland en Oostenrijk versterkt deze spanningen. Dat leidt tot groeiende onrust, gevoelens van onbehagen en diepere interne verdeeldheid binnen de gemeenschap. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog wonen er in België naar schatting 75.000 Joden.

gen, zodat ze fysiek onderscheiden worden van de overige bevolking.

In de zomer van 1942 begint de deportatie van de Joodse bevolking. Aanvankelijk worden vooral Joden met een buitenlandse nationaliteit opgepakt. Men vreest voor onrust onder de Belgische bevolking als Belgische Joden gedeporteerd zouden worden. De buitenlandse Joden ontvangen een oproepingsbevel om zich te melden in de Dossinkazerne voor 'verplichte tewerkstelling' in het Oosten. Eenmaal aangekomen, worden ze per duizend op transport gezet richting Auschwitz-Birkenau. Wanneer het aantal Joden dat zich 'vrijwillig' meldt in de Dossinkazerne afneemt, voert de Sipó-SD razzia's uit in Joodse wijken, waarbij honderden tegelijk worden gearresteerd. In totaal vertrekken vanuit de Dossinkazerne tijdens de Tweede Wereldoorlog 28 transporten naar Auschwitz-Birkenau. Tussen juli 1942 en september 1944 worden 25.490 Joden, ongeveer de helft van de Joodse bevolking, en 353 Roma en Sinti verzameld en gedeporteerd. Twee derde van hen wordt direct na aankomst vergast. Slechts 1.409 onder hen zullen de kampen overleven.

Vanaf de start van de razzia's duiken Joden massaal onder of proberen ze illegaal het land te ontvluchten richting Zwitserland en de Spaanse grens. Hoewel de meesten onder hen de oorlog proberen uit te zitten en hopen op de geallieerde overwinning en bevrijding, sluiten honderden zich aan bij het verzet. Vanaf het begin van de Duitse bezetting treedt er vanuit de Joodse gemeenschap verzet op. Joden sluiten zich individueel of in kleine groepjes aan bij zo goed als alle Belgische verzetsbewegingen. Vooral het door communisten geleide Onafhankelijkheidsfront en haar gewapende verzetsgroepen, zoals de Gewapende Partizanen en Patriottische Milities, trekken veel Joodse verzetsstrijders aan.

Tijdens de oorlog zijn Joden actief in allerlei vormen van verzet. Zo publiceert het Joods Verdedigingscomité (JVC), een Joodse verzetsgroep opgericht in september 1942 binnen het Onafhankelijkheidsfront, verzetskrantjes in het Jiddisch, Nederlands en Frans. Het JVC is ook verantwoordelijk voor het onderduiken van duizenden Joodse kinderen en volwassenen. Die weten ze onder te brengen bij Belgische families, kloosters en andere (religieuze) instellingen. Daarnaast is er het Joods Mobiel Korps, een kleine eenheid bestaande uit voornamelijk Poolse Joodse migranten binnen de Gewapende Partizanen. Deze groep is een van de pioniers van het gewapende verzet in Brussel. Zij voeren een ware stadsguerrilla met gedurfde aanslagen en sabotageacties tegen (Joodse) collaborateurs en de Duitse bezetter.

Na de oorlog worden naar schatting zo'n 1.150 Joden door de Belgische staat erkend met een of meerdere verzetsstatuten.

Foto van een gele Jodenster.

Kazerne Dossin - Fonds Sam Peil

Nom : *Wilensky*

Prénoms : *Gitta*

Lieu et date de naissance :

Nationalité : *allemande*

État civil

Profession

Résidence

Date de l'

Durée app

Raisons que l'intéressé fait valoir

définitivement

Indication de l'autorité qui a

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Nathalie WILENSKY

Nathalie Willensky, ook bekend als Gitta, wordt geboren op 18 november 1900 in Babruisk, een stad aan de rivier de Berezina in Wit-Rusland, dat dan deel uitmaakt van het Russische Keizerrijk. Na de Eerste Wereldoorlog verhuist ze van Rusland naar Duitsland en vestigt zich in Berlijn. In 1929 trouwt ze met Ludwig Jacobi, die achttien jaar ouder is en directeur is van een zijdefirma. Samen gaan ze wonen in een fraai herenhuis in de Berlijnse wijk Schöneberg. In de vroege jaren dertig lopen de zaken goed, maar hun geluk en rust worden verstoord door de grote politieke veranderingen in Duitsland en de toenemende angst en onzekerheid door de opkomst van het nationaalsocialisme. Als lid van de Duitse Joodse burgerij voelen zij zich steeds minder veilig door het groeiende antisemitisme in de samenleving.

Enkele maanden nadat Hitler in Duitsland aan de macht komt, in mei 1933, vlucht het koppel over de Belgische grens. Ze zijn niet de enigen; in datzelfde jaar zoeken zo'n 5.000 Duitse vluchtelingen, voornamelijk Joden, in België een veilig toevluchtsoord. Tegen het einde van de jaren dertig neemt dit aantal nog aanzienlijk toe, doordat steeds meer mensen vluchten voor vervolging, geweld en de anti-Joodse wetgeving in Duitsland. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog wonen er in België 20.000 tot 25.000 Duitse Joodse vluchtelingen.

Nathalie en Ludwig behoren tot de gelukkigen. Ze beschikken over voldoende middelen en vestigen zich eerst in Antwerpen, in de Graaf van Egmontstraat, in een burgerlijke wijk in het Zuid. Later verhuizen ze naar de wijk Harmonie, en uiteindelijk trekken ze naar Brussel. Ludwig vindt werk als Europese handelsvertegenwoordiger voor een zijdebedrijf gevestigd in Londen, wat het gezin van een stabiel inkomen voorziet. In België proberen ze hun verblijf te regulariseren en het statuut van vluchteling

Foto van Nathalies echtgenoot Ludwig Jacobi uit zijn vreemdelingendossier uit 1933.

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Joodse vluchtelingen uit Duitsland komen aan in Antwerpen in 1938 en melden zich bij het plaatselijke Joods Hulpcomiteit.

te verkrijgen, wat hen rechtszekerheid zou bieden. Nathalie blijkt goede connecties te hebben binnen Belgische politieke en intellectuele kringen. Wanneer ze aan de vreemdelingenpolitie referenties moet aanleveren, geeft ze de namen door van Jeanne Beeckman en haar bekende moeder

Lilly Beeckman-Pousset. De eerste is de vrouw van de bekende socialistische politicus Emile Vandervelde, haar moeder een Brussels feministe en een van de eerste vrouwelijke journalisten in België.

Na de bezetting van België door de Duitsers raakt Nathalie actief betrokken bij het

verzet. Vanaf begin 1941 helpt ze bij de verspreiding van illegale bladen zoals *La Libre Belgique* en *La Voix des Belges*. In 1942, vermoedelijk om te ontkomen aan de dan begonnen deportaties van Joden, duikt het gezin onder. Ze vinden onderdak bij Monique Lebon, de vrouw van René Drèze — een advocaat en doctor in de rechten die eveneens actief is in het verzet en die later een bekend liberaal politicus in Brussel zal worden. Binnen deze liberale kring blijft Nathalie actief in het verzet: ze levert inlichtingen over Duitse activiteiten, helpt jongeren en geallieerde parachutisten ontsnappen naar Engeland en Zwitserland. In mei 1944 sluit ze zich aan bij de Belgische verzetsbeweging OMBR (Organisation Militaire Belge de Résistance).

Dankzij hun onderduik ontsnappen Nathalie en Ludwig aan de deportaties. Na de oorlog blijven ze in België wonen.

Exemplaar van de verzetskrant *La Libre Belgique*.

Kazerne Dossin – Fonds Helfgott-Pschesiska, met dank aan Tania Polak

Israël HELFGOTT

Israël Helfgott wordt op 10 mei 1920 in Borgerhout geboren. Zijn vader, Jozef Ber Helfgott, is een Joodse immigrant die in 1910 vanuit Polen naar België is gekomen. Israëls moeder, Esther Hanna Pschetiska, is eveneens van Pools-Joodse afkomst en woont al sinds haar tienerjaren in Antwerpen. Israël heeft nog drie oudere broers: Abraham, Isaak en Eliezer. Israël is pas tien jaar oud wanneer zijn vader sterft door een accidentele vergiftiging. Voortaan staat Israëls moeder er dus alleen voor in de opvoeding van haar vier zonen. Israël is een muzikaal en sportief kind. Hij leert mondharmonica spelen, en is lid van de Joods-communistische jeugdbeweging JASK. Als tiener zal hij zich ook aansluiten bij de communistische partij. Israël is bovendien populair. Regelmatig houdt hij een collecte onder zijn vrienden in de jeugd- en sportbeweging. Met het samengelegde geld koopt hij lp's. Op de muziek wordt samen gedanst.

Israël vervult eind jaren 1930 zijn legerdienst. Hoewel geboren met de Poolse nationaliteit, heeft hij als tiener de Belgische nationaliteit aangevraagd en gekregen. Ook hij moet dus het leger in. Tijdens de algemene mobilisatie in 1939 wordt Israël als reservist onder de wapens geroepen. Wanneer nazi-Duitsland op 10 mei 1940 België binnenvalt, neemt Israëls eenheid, de negende compagnie van het zesde linie-regiment, deel aan de gevechten. Israël wordt nabij Oostakker door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt. Na enkele weken gevangenschap komt hij terug vrij, en keert hij terug naar het huis van zijn moeder aan het Moorkensplein in Borgerhout.

Israël Helfgott in zijn Belgisch legeruniform, samen met zijn moeder en broers, 1939.

Kazerne Dossin – fonds Hollander-Götz, met dank aan Muriel Hollander

Tijdens de eerste twee oorlogsjaren voert het bezettingsbestuur steeds meer anti-Joodse maatregelen in. Ook Israël, zijn moeder en zijn broers moeten zich als Joden bij de gemeente Borgerhout registreren. In de zomer van 1941 wordt het stempel 'Jood-Juif' op Israëls identiteitskaart

Kazerne Dossin – Fonds Mickey Gliktsberg, met dank aan Freddy Avni

Israël Helfgott en vrienden van de jeugdbeweging, allen met de gele davidster, zomer 1942.

gedrukt, en vanaf juni 1942 dragen hij en zijn familieleden de gele davidster. Wanneer Israël in juli 1942 van de bezetter het bevel krijgt zich aan te melden voor dwangarbeid aan de Atlantikwall in Noord-Frankrijk, verkast hij tijdelijk naar Merlemont om er in een steengroeve te werken en zo aan de dwangarbeid te ontkomen. Midden augustus keert hij al terug naar Antwerpen, waar hij onderduikt.

In de zomer van 1942 is Israël al geruime tijd lid van de Gewapende Partizanen, een verzetsbeweging onder toezicht van het communistische Onafhankelijkheidsfront. Vanaf de late herfst van 1942 leidt Israël onder de codenamen 'Simon' en 'Rikske' een cel die bijna uitsluitend uit Joodse mannen en vrouwen bestaat. Israëls eenheid voert aanvallen uit op spoorweginfrastructuur en op kantoren van collaborerende organisaties, en voert aanslagen uit op nazi's en collaborateurs. Zo leveren Israël en zijn kameraden een belangrijke bijdrage aan de strijd tegen de bezetter in Antwerpen.

Eind april 1943 schaduwen Israël en zijn medestrijders al enkele dagen Oscar Raschaert, een officier van de collaborerende Dietsche Milities / Zwarte Brigade. Raschaert wordt ervan verdacht te werken voor de Duitse *Sicherheitsdienst* die op Joden en verzetsstrijders jaagt. Op 27 april gaan Israël en zijn kameraden tot actie over. Wanneer Raschaert naar zijn werk vertrekt, wacht de groep hem op in de Bisschoppenhoflaan in Deurne, vlak bij het Sportpaleis. Het is Israël zelf die de schoten op Raschaert lost. In de borst geraakt, stort de man gewond neer. Kermend weet Raschaert nog zijn eigen wapen te trekken en enkele schoten naar zijn belagers te lossen. Hij treft Israël die nog enkele meters weet te vluchten voordat hij neerzigt en ter plekke sterft in de armen van een van zijn kompanen. Israël wordt na de oorlog begraven op het Schoonselhof en ontvangt postuum de titel van gewapend weerstander, alsook meerdere medailles en oorkondes voor zijn verzetswerk.

Ook Israëls drie broers overleven de oorlog niet. Abraham en Eliezer Helfgott worden beiden gedeporteerd vanuit het Franse verzamelkamp Drancy nabij Parijs. Ze worden vermoord in de vernietigingscentra in het oosten. Isaak Helfgott vlucht naar Engeland en dient vervolgens op zee. Hij komt om wanneer zijn schip door een Duitse onderzeeboot wordt getorpedeerd. Enkel Israëls moeder, Esther Pschetiska, overleeft de oorlog. Ze overlijdt in de jaren 1960.

NOORD- AFRIKA EN DE ARABISCHE WERELD

8

Migranten uit Noord-Afrika de Arabische wereld in België voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog

Migratie van- uit Noord-Afrika en de Arabische wereld naar België wordt vaak beschouwd als een fenomeen van de tweede helft van de twintigste eeuw. Men verwijst dan vooral naar de groot-schalige arbeidsmigratie uit Marokko en andere Noord-Afrikaanse landen in de jaren zestig, evenals naar de instroom van asielzoekers uit conflict-gebieden in het Midden-Oosten tijdens de eerste twee decennia van de eenentwintigste eeuw. Toch zijn er al sporen van hun aanwezigheid terug te vinden vanaf het interbellum – en zelfs nog daarvoor.

Casablanca, jaren 1920.

Net als bij Italiaanse en Poolse migranten is de geschiedenis van Noord-Afrikaanse migratie nauw verbonden met de mijnindustrie in de Belgische steenkoolbekkens. Hoewel de eerste sporen van Noord-Afrikaanse mijnwerkers al teruggaan tot vóór de Eerste Wereldoorlog, krijgt deze migratie pas echt vorm in de vroege jaren 1920. In 1923 zijn er al zo'n 3.700 Noord-Afrikanen – voornamelijk Algerijnen – actief in de Belgische steenkoolmijnen. Vooral in de regio rond Charleroi is de aanwezigheid van mijnwerkers uit de Maghreb relatief groot.

De meeste van deze migranten komen niet rechtstreeks uit Noord-Afrika naar België, maar zijn eerst in Noord-Frankrijk actief in de mijnbouw of industrie. Frankrijk werft arbeiders uit Frans-Algerije en andere Noord-

Afrikaanse gebieden onder Frans gezag om tekorten op de arbeidsmarkt op te vangen. Een deel van deze arbeiders steekt de Belgische grens over op zoek naar betere werkomstandigheden. Deze migratie blijft echter erg mobiel: in tijden van economische terugval keren velen terug, waardoor er geen stabiele gemeenschap of verenigingsleven ontstaat. Het feit dat de Noord-Afrikaanse migranten in de jaren twintig vrijwel uitsluitend jonge mannen zijn, speelt hierin waarschijnlijk ook een rol.

Net als vele andere buitenlandse mijnwerkers verlaten veel Marokkanen en Algerijnen de mijnen na enkele weken of maanden vanwege het zware en ongezonde werk. Velen vinden werk in de metaalindustrie, die – net als de mijnen – in de jaren twintig kampt met een tekort aan arbeidskrachten. Anderen richten zich op de markt- en leurhandel, waar ze tapijten en andere goederen verkopen.

De relaties tussen de lokale Belgische bevolking en de Noord-Afrikaanse migranten in de regio verlopen niet altijd vlot. Onder pejoratieve benamingen zoals *Tchouck-Tchouck* of *Sidis* staan deze migranten bekend om de onhygiënische omstandigheden waarin ze leven, en worden ze geassocieerd met vechtpartijen en geweld. In de lokale pers van Charleroi in de vroege jaren twintig verschijnt bijna elke maand wel een bericht over gevechten tussen Algerijnen, Belgen, andere buitenlandse mijnwerkers of tussen Noord-Afrikanen onderling. Vooroordelen en stereotypering spelen in deze berichtgeving zeker ook een rol.

Vanaf de economische depressie daalt het aantal Noord-Afrikaanse migranten in België drastisch. In 1932 verblijven er nog slechts zo'n 1.300 arbeiders uit de Maghreb in het land. Naast de Noord-Afrikaanse mijnwerkers, die allen een islamitische achtergrond hebben, wonen er in Brussel ook enkele tientallen Sefardische Joden uit Algerije. Zij hebben zich vanaf de eeuwwisseling in de Belgische hoofdstad gevestigd.

Over migranten uit andere delen van de Arabische wereld tijdens het interbellum is nog minder bekend. In de vreemdelingendossiers van Antwerpen duiken enkele personen op uit landen als Egypte, Jemen, Syrië en Libanon. Vermoedelijk gaat het deels om zeelieden die tijdelijk in en rond de haven verblijven, of om personen die zich omwille van handelsactiviteiten in Belgische steden zoals Antwerpen of Brussel bevinden. Het blijft echter om zeer kleine aantallen gaan. Volgens de officiële vreemdelingentelling van 1938 wonen er in België bijvoorbeeld 182 Egyptenaren en 27 Irakezen – andere landen worden niet afzonderlijk vermeld. De geschiedenis van deze migranten is tot vandaag nog nauwelijks onderzocht.

De Tweede Wereldoorlog

In België is er nauwelijks onderzoek gedaan naar de ervaringen van migranten uit Noord-Afrika en de Arabische wereld tijdens de inval en bezetting van het land. De rol van Noord-Afrikaanse troepen in het Franse leger, die in mei 1940 bij de Duitse inval in België hebben gevochten, komt wel af en toe aan bod. Maar over de enkele honderden migranten die dan in België zelf verblijven, vinden we in de literatuur vrijwel niets terug. Toch duiken in bronnen en dossiers hier en daar opvallende verhalen op. Naast de twee casussen die hier verder worden besproken, is er bijvoorbeeld het verhaal van de Algerijnse mijnwerker Amor Ben Mouhoub Boucheraï. Tijdens de Duitse terugtocht in september 1944 in de regio Charleroi wordt hij uit wraak geëxecuteerd voor de ogen van zijn Belgische vrouw. Of dat van de Algerijns-Joodse Emilie Ben Said, die zich weet te redden van deportatie en meer dan een jaar in de Dossinkazerne verblijft door te beweren dat ze niet Joods, maar *Mohammedaans* (moslim) is. Vermoedelijk liggen er nog vele soortgelijke verhalen verborgen in archieven, wachtend op een gedreven onderzoeker om ze te ontdekken.

Familiearchief Atteya

Mohammed el Hadi ATTEYA

Mohammed El Hadi wordt geboren op 4 maart 1917 in Zagazig, Egypte. In 1930 arriveert hij in Antwerpen, waar zijn vader Ibrahim Atteya sinds 1923 woont aan de Oude Beurs. Ibrahim runt er een tweedehands meubelwinkel, nadat hij zijn leven als zeeman achter zich heeft gelaten. Mohammed - die Eddy wordt genoemd - helpt zijn vader in de zaak en groeit uit tot een kleinhandelaar in meubelen.

In Antwerpen leert hij Rosalia Hendrika Nieuwlaat kennen, geboren op 4 september 1919 in Berchem. Ze worden verliefd en trouwen in mei 1939. Enkele maanden later, op 21 december 1939, wordt hun zoon Frederik (Freddy) Georges geboren.

Wanneer de oorlog uitbreekt in mei 1940, woont het jonge gezin in Antwerpen. In februari 1941 verhuizen ze naar Mortsel, naar een huis in de Eduard Arsenstraat 149. Op 5 april 1943 ontsnappen ze op het nippertje aan een ramp: geallieerde bommenwerpers missen hun doelwit, de Erlafabriek, en treffen per vergissing de woonwijken van Mortsel. De gevolgen zijn dramatisch: 936 doden, onder wie meer dan 250 kinderen. De woning van het gezin wordt zwaar getroffen – de eerste verdieping wordt volledig vernield. Rosalia raakt zwaargewond en belandt met een gebroken bovenbeen in het Sint-Elisabethziekenhuis.

Mohamed Atteya op jonge leeftijd in Egypte.

Familiearchief Atteya

Mohammed Atteya met enkele kameraden in november 1944 tijdens de veldtocht om de Antwerpse noordelijke gebieden te bevrijden. Foto genomen te Merksem, richting Brasschaat.

Door de moeilijke situatie wordt de driejarige Freddy tijdelijk opgevangen door de familie Haeseldonckx in Ekeren. Daar wordt hij liefdevol verzorgd door de twee oudste dochters van het gezin. Vader Mohammed bezoekt zijn zoon regelmatig, en samen met de zusters Haeseldonckx brengt Freddy ook vaak een bezoek aan zijn moeder in het ziekenhuis. In oktober 1943 verhuist het gezin naar Statiestraat 96 in Berchem. Ze krijgen hulp van het Fonds der Gesteisterden, dat hen voorziet van nieuwe meubels na het verlies van hun bezittingen in de ramp.

op en schiet hem neer. Zijn moedige optreden leidt tot zijn opname bij de Patriottische Milities, een linkse verzetsbeweging. In de maanden die volgen neemt hij actief deel aan militaire acties in Merksem, Putte, Wijnegem en bij de bevrijding van Kallo. Op 18 november 1944 wordt hij officieel gededemobiliseerd.

Na de oorlog keert Mohammed terug naar Berchem en zet hij zijn meubelzaak voort. Op 31 augustus 1949 verwelkomen hij en Rosalia een dochtertje: Edith. Hij wordt erkend als gewapend weerstander en blijft tot aan zijn dood in 1972 in Berchem wonen. Zijn graf bevindt zich op de plaatselijke begraafplaats.

Mohammed Atteya's naoorlogse legitimatiebewijs van de Weerstandsbeweging in de provincie Antwerpen.

Op 4 september 1944, de dag van de bevrijding van Berchem, laait de spanning op. In de verwarring en vreugde voorafgaand aan de aankomst van de geallieerden, hangen bewoners Belgische vlaggen uit. Enkele terugtrekkende Duitse soldaten reageren woedend op deze volksvreugde. Een SS'er opent het vuur op burgers: Julia Sophia Leonia Daemen wordt dodelijk getroffen op haar balkon, haar man Cesar Claeskens raakt zwaargewond. In de nabijgelegen De Villegastraat valt nog een dodelijk slachtoffer.

Mohammed is die dag volop in de weer. In de magazijnen van verhuisfirma Arthur Pierre worden wapens uitgedeeld door het verzet. Hij bemachtigt een geweer en sluit zich aan bij verzetslieden Jan Battijn en Bernard Titeca. In de buurt van Kazerne 7/8 en het station van Berchem schakelen ze verschillende mitrailleursnesten uit. Wanneer Mohammed verneemt wat er eerder die dag is gebeurd, spoort hij de betrokken SS'er

14. Observations.

Photographie récente

de l'épouse

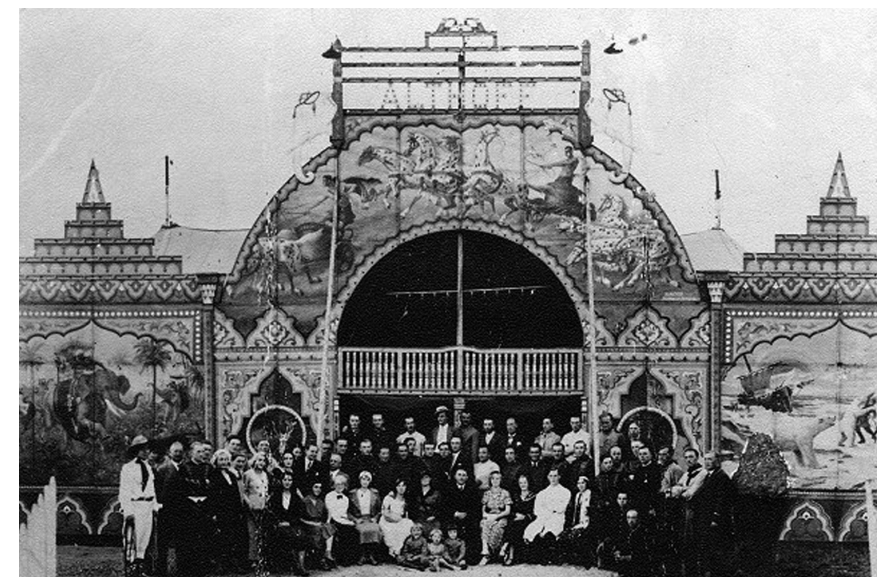
Je soussigné déclare n'avoir encouru aucune condamnation.

Mohamed Ben Brahim

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Mohamed BEN BRAHIM

Mohamed Ben Brahim wordt geboren in 1908 in Ras El Oued, een plaats in de Souss-regio in Zuid-Marokko, waar een rijke acrobatentraditie bestaat. De Oulad Sidi Ahmed ou Moussa vormen een traditionele broederschap van acrobaten, bekend om hun indrukwekkende kunsten. In de negentiende en twintigste eeuw reizen Marokkaanse acrobatengroepen door Europa om op te treden in circussen.

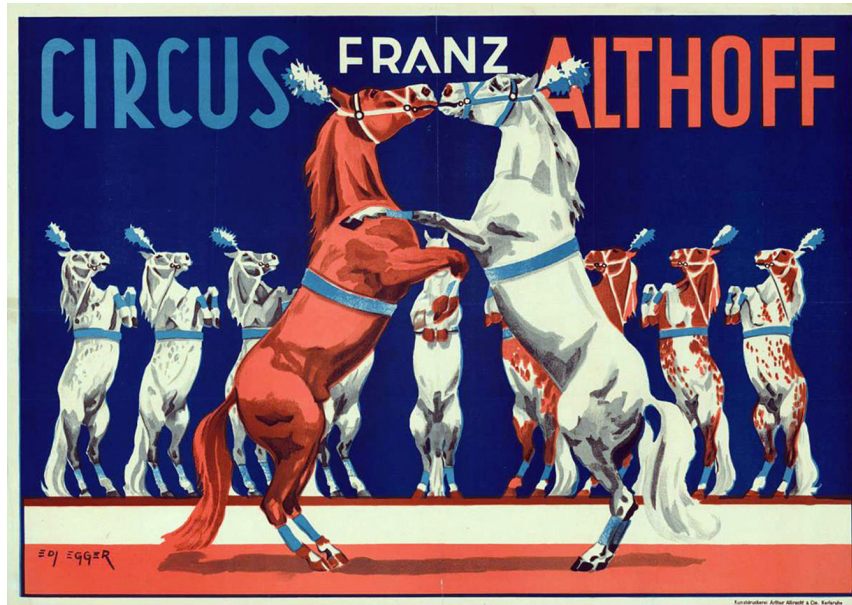
Inghelbrecht Circus-archief

De artiesten van Circus Althoff poseren voor de ingang, 1930.

Ook Mohamed volgt deze traditie. Hoewel hij een verblijfplaats heeft in Casablanca en volgens de Belgische autoriteiten officieel in Parijs woont, leidt hij een rondreizend bestaan. In de jaren twintig en dertig trekt hij met verschillende acrobatengroepen en circussen door Frankrijk, Duitsland, Nederland en Engeland. Ook in België verblijft hij regelmatig, soms voor

enkele weken of maanden. Hij reist door het hele land en treedt op in circussen zoals Circus Althof, Circus Olympia en Circus Tondeur, die van stad naar stad reizen. Vaak werkt hij samen met landgenoten; zo trekt hij in 1938 met een groep van zeven Marokkaanse acrobaten, de zogenaamde troupe Hassan, door België met Circus Tondeur.

Affiche voor Circus Althoff, 1938.

Wanneer de oorlog uitbreekt, bevindt Mohamed zich in Brussel. Tijdens de eerste vier jaar van de bezetting is zijn verblijfplaats moeilijk te achterhalen. Zeker is dat hij zich in april 1944 aansluit bij de Nationale Koninklijke Beweging, een rechts-patriottische verzetsgroep. Hij is dan 36 jaar oud. Zijn verzetswerk bestaat uit het saboteren van Duitse voertuigen en het verzamelen van informatie. Op 3 september, wanneer geallieerde troepen Brussel binnendringen om de stad te bevrijden, neemt Mohamed deel aan de straatgevechten rond de Washuisstraat in het centrum van de stad.

Na de oorlog wordt Mohamed erkend als gewapend verzetsstrijder. Door ziekte is hij niet langer in staat om als circusartiest te werken. Hij raakt aan lager wal en verkeert in moeilijke financiële omstandigheden. Hij brengt veel tijd door in café Nummer 3 op de Kaasmarkt in Brussel, een louche en drukbezochte plek waar vooral Italianen en Algerijnen samenkomen. Zijn vrienden trakteren hem er regelmatig. Mohamed heeft meerdere minnaressen, en de vreemdelingenpolitie vermoedt dat hij op hun kosten leeft.

Ondanks zijn inzet voor het land tijdens de oorlogsjaren wordt hij in augustus 1948 uit België gezet. Hij probeert later terug te keren, maar zijn verzoeken worden steeds afgewezen. Begin jaren vijftig verblijft hij illegaal in Molenbeek. Daarna ontbreekt elk spoor van hem.

YASSIN AKOUH

Foto: Jeroen Broeckx

Maak kennis met Yassin Akouh. Een freelance journalist en auteur van het boek *Koloniale vloek* (2025), over de relaties tussen de Marokkaanse staat en de Rif. Hij vindt het fijn om zijn expertise te delen, maar hij leert zelf graag bij van anderen. Hij ontvangt ons dan ook met plezier bij hem thuis in Deurne om te praten over de verhalen van verzetsmensen van buitenlandse origine, waaronder Marokkanen, tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In dit interview reflecteert hij samen met ons over het belang van het project ‘Witte raven van ‘t verzet’.

Je hebt een mooie bibliotheek opgebouwd rond de geschiedenis van Marokko en de Rif. Vanwaar de interesse om al die boeken te verzamelen?

Die interesse is pas op latere leeftijd ontstaan. Als kind las ik niet graag, ik had mijn stijl nog niet ontdekt. Tot ik op 17-jarige leeftijd enkele boeken over de geschiedenis van Marokko had gekocht. Ik vond die interessant, zeker wanneer het ging over de regio waar mijn vader vandaan kwam: de Rif. Daarna ben ik boeken over dat onderwerp blijven kopen.

En ik vind het ook belangrijk om die boeken te verzamelen, want als je zoals ik onderzoek wil doen naar de geschiedenis van Marokko en de Rif, dan zit je met het probleem dat er in België geen gespecialiseerde bibliotheken zijn. Ik heb dus het geluk dat ik mijn eigen collectie heb.

Je hebt ook een Instagramkanaal @rifarchives. Kan je daar kort iets over vertellen?

Via dat kanaal deel ik foto's en historische context over de geschiedenis van de Rif. En het gebeurt dat studenten, academici en journalisten mij via deze pagina per toeval vinden en om hulp vragen.

Leuk dat deze mensen hun weg naar jou vinden. Ik heb zelf weinig kennis over de Riffijnse gemeenschap. Wat wordt daar exact mee bedoeld?

Zoals we in veel Europese landen verschillende culturen en talen aantreffen, is ook Marokko een land met grote etnische en taalkundige verscheidenheid. Je vindt er mensen van Arabische afkomst, mensen die in de loop der jaren gearabiseerd zijn en enkel Arabisch spreken, en de Imazighen (ook wel Berbers genoemd). Zij vormen de oorspronkelijke bevolking van Marokko en Noord-Afrika. De Riffijnen zijn een Berbergroep uit het noorden van Marokko. Veel Marokkaanse Belgen zijn van Riffijnse afkomst. Het is heel complex. Zelfs Marokkanen begrijpen het niet altijd.

Welk thema binnen de geschiedenis van Marokko en de Rif trekt jou het meeste aan?

Ik ben geïnteresseerd in hoe Marokko vanaf de kolonisatie tot nu veranderd is, hoe de kolonisatie een impact heeft gehad op de Marokkaanse samenleving. In mijn boek *Koloniale vloek*, toon ik bv. aan dat Marokko in de pre-koloniale periode heel anders in elkaar zat en dat de gevolgen van de kolonisatie tot op de dag van vandaag voelbaar zijn. Je ziet dat onder andere in aspecten zoals taal en religie.

De Franse taal blijft bv. belangrijk voor de administratie en de zakenwereld. Of op religieus vlak zie je dat Marokko tijdens de kolonisatie meer geseculariseerd werd, terwijl de macht voordien vooral in handen was van islamitische geleerden, die ook de leider van het land aanstelden. Tegenwoordig hebben die islamitische

geleerden meer een soort decoratieve functie, maar geen wezenlijke politieke macht.

En hoe staat het met jouw kennis over de Tweede Wereldoorlog? Ben je daar ook mee bezig?

Ik heb er niet veel boeken over, want het is niet echt mijn hoofdinteresse. Maar soms kom in mijn collectie wel bepaalde fragmenten tegen die hiermee te maken hebben. Zo ontdekte ik bij toeval in een van mijn boeken dat de nazi's geïnteresseerd waren in de Riffijnse vrijheidsstrijder Mohammed Abdelkrim El Khattabi.

De nazi's probeerden (verbannen) leiders uit Noord-Afrika, Algerije, Tunesië en Marokko te overtuigen om aan hun zijde te vechten tegen de koloniale grootmacht Frankrijk. Hun argument was dat de moslims moesten opkomen voor hun vrijheid en dat Duitsland een goede bondgenoot was tegen een gezamenlijke vijand. Volgens de nazi's moest deze kans tot samenwerking gegrepen worden.

Laat ons even naar jouw schooltijd gaan. Hoe kijk jij terug naar lessen over de Tweede Wereldoorlog?

Die geschiedenis werd heel traditioneel uitgelegd.

Traditioneel, hoezo?

Het ging over de echte basics: de start van de Tweede Wereldoorlog, hoe de Amerikanen zich aansloten en dat soort zaken. Maar er werd bv. niet veel verteld over de kolonies, welke rol zij hebben gespeeld, dat zij ook hebben meegedaan. En op een schoolreis naar Frankrijk kwamen we wel eens voorbij graven van gesneuvelde islamitische soldaten, maar ook hier werd er niet meer over verteld dan dat er ook moslims hadden meegevochten. Dat bleef allemaal heel oppervlakkig. Dat vond ik jammer.

En als het vandaag dan toch gaat over de rol van bv. Marokkanen die hebben gevochten tijdens de Tweede Wereldoorlog, dan wordt er volgens mij een verkeerd beeld geschetst. Men is dan onder de indruk en trots op deze soldaten. Ze worden als helden afgebeeld, maar er wordt niet echt gekeken naar de diepere oorzaken.

Veel van de Marokkaanse soldaten die in Europa zijn komen vechten, in naam van Frankrijk, dienden het koloniale systeem dat in Marokko hun families onderdrukte. Dat wordt precies totaal vergeten. Ja, ze vochten tegen de nazi's, maar wat gebeurde er ondertussen in Marokko? Wat met de echte helden die hebben gevochten voor de onafhankelijkheid van Marokko? Zij krijgen zelf amper tot geen erkenning...

‘Veel van de Marokkaanse soldaten die in Europa zijn komen vechten, in naam van Frankrijk, dienden het koloniale systeem dat in Marokko hun families onderdrukte. Dat wordt precies totaal vergeten. Ja, ze vochten tegen de nazi's, maar wat gebeurde er ondertussen in Marokko? Wat met de echte helden die hebben gevochten voor de onafhankelijkheid van Marokko? Zij krijgen zelf amper tot geen erkenning...’

Dat aspect van die koloniale soldaten klinkt inderdaad dubbel. Langs de ene kant: met de geallieerden vechten voor vrijheid, tegen de nazi's. Langs de andere kant: een verhaal van dwang, van mensen die werden opgeëist door de koloniale grootmachten.

‘Ik snap dat mensen een inclusieve geschiedenis willen brengen, door bv. ook het verhaal van de Marokkaanse soldaten te vertellen, maar dan moet je de geschiedenis vertellen zoals die was.’

Juist daarom vind ik dat we het narratief moeten aanpassen. Ik snap dat mensen een inclusieve geschiedenis willen brengen, door bv. ook het verhaal van de Marokkaanse soldaten te vertellen, maar dan moet je de geschiedenis vertellen zoals die was.

In ‘Witte raven van 't verzet’ vertellen we niet de geschiedenis van die koloniale soldaten, maar belichten we de verhalen van mensen van buitenlandse origine die tijdens de Tweede Wereldoorlog in België woonden en vrijwillig verzet pleegden tegen de Duitse bezetter. Neem bv. de casus van de Marokkaanse acrobaat Mohamed Ben Brahim. Hoe kijk je daarnaar?’

Dat vond ik heel interessant. Want toen ik eerst hoorde over dit project, dacht ik dat het ook hier zou gaan over mensen die als koloniale soldaten hadden meegevochten tijdens de Tweede Wereldoorlog en dat ze misschien ten onrechte opgehemeld zouden worden. Maar dit is weer een totaal ander verhaal. Dit project gaat over mensen van buitenlandse origine die in België gevestigd waren en hebben besloten om verzet te plegen. Dat verhaal is lang onderbelicht gebleven. Het is voor mij niet echt een verrassing dat die verhalen er zijn, maar het is wel interessant om erover te lezen.

En het verhaal van Mohamed Ben Brahim vind ik extra boeiend, want toevallig ken ik iemand die momenteel onderzoek doet naar een Marokkaanse acrobaat van voor de Eerste Wereldoorlog. Voor mij is het interessant om

die twee verhalen nu bij elkaar te brengen. We linken de migratie van Marokkanen naar Europa vooral met de toenemende vraag naar arbeidskrachten vanaf de jaren 60, maar eigenlijk was er voordien al migratie vanuit Marokko.

Kan het volgens jou een positieve impact hebben op jongeren met een Marokkaanse achtergrond, als geschiedenisleerkrachten meer van dit soort verhalen in hun lessen zouden behandelen?

Ik denk het wel, want dan is er een soort herkenning tussen hun identiteit en wat er destijds gebeurd is. En dat is iets dat ik zelf grotendeels heb gemist toen ik op school zat. Het bleef toen allemaal heel oppervlakkig, zoals ik eerder al zei, waardoor ik er minder interesse in had. Het is pas op een oudere leeftijd dat ik zelf onderzoek ben gaan doen en ontdekte hoe interessant het is om dat allemaal te weten.

Ik denk trouwens dat wij hier in Vlaanderen nog te veel een dorpsmentaliteit hebben, niet enkel in het educatieve systeem, maar ook in de media. Er wordt te weinig gekeken naar de algemene relevantie of de kans om mensen iets bij te brengen. Het gaat volgens mij te veel over de Vlaamse link. Dan denk ik als journalist: is de Marokkaanse aanwezigheid in België niet genoeg om er artikels over te schrijven? Moet die Vlaamse link er per se zijn?

Sommige mensen hebben misschien weinig kennis over en interesse in Marokkaanse geschiedenis en actualiteit omdat niemand hen daartoe geïntroduceerd heeft. En voor mij zou dat hetzelfde geweest zijn. Als ik op 17-jarige leeftijd geen boek over de geschiedenis van Marokko had gekocht en daarin was beginnen lezen, dan had ik misschien nooit die interesse ontdekt. Dus ik denk dat er op het vlak van onderwijs en media een soort van blokkering is in talent en ontwikkeling.

‘Als ik op 17-jarige leeftijd geen boek over de geschiedenis van Marokko had gekocht en daarin was beginnen lezen, dan had ik misschien nooit die interesse ontdekt.’

Je bent heel erg geïnteresseerd in geschiedenis, maar doet het leren over het verleden jou soms ook reflecteren over de wereld waar we vandaag in leven? Op welke manier?

Ik zie het zo: wie het verleden niet heeft bestudeerd en niet begrijpt, weet eigenlijk ook niet welke richting hij wil uitgaan. Dus is het volgens mij zeker belangrijk om het verleden te kennen. En het verleden heeft ook een impact op het heden, bv. families die getraumatiseerd zijn of vandaag in slechte economische omstandigheden leven. Dat kan je allemaal begrijpen door een onderzoek te doen naar de geschiedenis.

Je spreekt over trauma. Bij bepaalde gemeenschappen leeft het trauma aan de Tweede Wereldoorlog heel sterk. Hoe zit dat bij de Marokkaanse gemeenschap?

In tegenstelling tot bij de Joodse gemeenschap, waar er veel meer over de Holocaust gesproken wordt en men die geschiedenis van jongs af aan meekrijgt, is dat bij de Marokkaanse gemeenschap anders. Ik heb de indruk dat veel Marokkanen hun geschiedenis niet echt kennen en dat zulke trauma's onbewust worden overgedragen.

Stad Antwerpen wil de komende jaren evolueren naar een gedeelde herinneringscultuur over de Tweede Wereldoorlog. Maar hoe doe je dat in zo'n grote en diverse stad? Wat zijn volgens jou belangrijke aandachtspunten?

Werken aan een gedeelde herinneringscultuur moet volgens mij vooral spontaan gebeuren. Je mag dat niet forceren. En het moet ook eerlijk zijn. Neem bv. dat aspect van de Marokkaanse soldaten die het koloniale leger van Frankrijk dienden om tegen de nazi's te vechten. Dan moet je ook kijken naar de context in het thuis-

land, het koloniale systeem dus. Dat verhaal moet genuanceerd verteld worden.

Hetzelfde geldt voor de rol van verzetsstrijders van buitenlandse origine in België. Ik vind het positief dat hun verhalen nu eindelijk verteld worden en ze moeten sowieso erkenning krijgen, maar het gaat nog altijd over een kleine groep van mensen met een migratieachtergrond. We mogen het niet uitvergroten en voorstellen als de norm. Daar moet je voorzichtig mee zijn.

‘Werken aan een gedeelde herinneringscultuur moet volgens mij vooral spontaan gebeuren. Je mag dat niet forceren. En het moet ook eerlijk zijn.’

Dat lijkt me een terechte opmerking en vandaar ook de keuze voor de titel ‘Witte raven van ’t verzet’, het gaat over de uitzonderingen die niet vergeten mogen worden.

Ja, die context is belangrijk en ik vind dat dit project dat op een goede manier doet. Het wordt op een correcte manier voorgesteld, met aandacht voor de schaal.

Zie je naast die aandachtspunten ook kansen om te evolueren naar een gedeelde herinneringscultuur?

Wat jullie met ‘Witte raven van ’t verzet’ doen, is positief. Mogelijk gaan meer mensen zich nu beter kunnen herkennen in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Met dit project geven jullie het publiek een paar kruimeltjes, maar die kruimeltjes kunnen genoeg zijn voor iemand om een verder onderzoek te doen, daar nog dieper op in te gaan en misschien meer dingen te ontdekken.

Dat doe ik ook met mijn Instagramkanaal @rifarchives. Ik geef het publiek kruimeltjes

met info over bepaalde delen van de geschiedenis, maar soms zijn er wel mensen die zo'n kruimeltje oprapen en daarna echt met een stuk brood terugkomen, om het zo te zeggen. Dat vind ik mooi.

Projecten zoals ‘Witte raven van ’t verzet’ kunnen mensen inspireren en motiveren om verder onderzoek te doen. Wie weet gaan mensen na het bezoeken van de expo of lezen van de publicatie met hun familie in gesprek en ontdekken ze ineens allerlei dingen over een grootouder, een neef, een oom, een tante, ... Je ziet de gevolgen misschien niet altijd gebeuren, maar die gaan er waarschijnlijk wel zijn.

‘Met dit project geven jullie het publiek een paar kruimeltjes, maar die kruimeltjes kunnen genoeg zijn voor iemand om een verder onderzoek te doen, daar nog dieper op in te gaan en misschien meer dingen te ontdekken.’

Heb je tot slot nog een boodschap die je wil meegeven aan onze lezers?

Er komt nooit een einde aan onderzoek. Er is altijd meer te ontdekken. Mensen lezen vaak een boek en denken dan opeens dat ze een expert zijn, dat ze alles weten. Terwijl dat het gewoon een selectie is van materiaal. En daar moeten mensen zich altijd bewust van zijn.

Interview door Simon Schepers

DE

10

KEERZIJDE

Mensen van buitenlandse origine in de collaboratie

Inleiding

Tijdens de bezetting engageren personen met een buitenlandse achtergrond zich niet alleen voor het verzet. Net zoals een minderheid van de Belgische bevolking kiezen sommigen ervoor om samen te werken met de Duitse bezetter. Na de oorlog zullen door de Belgische overheid zo'n 1.500 vreemdelingen veroordeeld worden voor collaboratie, een kleine minderheid van de in totaal 52.500 tot 55.000 veroordeelde personen. Dit aantal is hoogstwaarschijnlijk een onderschatting van het werkelijk aantal personen met buitenlandse achtergrond dat tijdens de oorlog samenwerkte of diensten verleent aan de Duitse bezetter. Velen verblijven aan het einde van de oorlog niet meer in België of ontkomen aan vervolging.

De redenen waarom deze personen met de Duitse bezetter samenwerken zijn divers. Sommigen zijn overtuigd van de ideologie van het nationaalsocialisme, of zijn deze minstens genegen. Andere migranten, van Duitse afkomst of met een Duitse etnisch-culturele achtergrond, zien het als hun vaderlandse of broederlijke plicht om het Duitse oorlogsinspanning te steunen.

Weer anderen zien in de Duitse militaire macht een manier om met hun vijanden in hun land van herkomst af te rekenen. Afkeer van de Sovjetoverheersing zal voor Russische ballingen in Europese landen bijvoorbeeld een reden zijn om de Duitsers te steunen in hun strijd tegen de Sovjet-Unie. Zo ook in België. In andere Europese landen zijn er ook casussen van individuen uit koloniale gebieden van de geallieerde mogendheden die omwille van antikoloniale sentimenten de Duitsers steunen. Ook in België vindt men hoogstwaarschijnlijk zulke verhalen terug.

Sommigen steunen de Duitse bezetting uit puur opportunisme en materieel eigen gewin, of met de hoop om zichzelf en hun families aan de raciale vervolging te onttrekken.

Net als de verzetsverhalen bieden deze casussen van collaboratie een bijzondere inkijk in de leefwereld van deze personen en de keuzes die zij maken. Het zijn diep menselijke, complexe en vaak tegenstrijdige verhalen die voor de hedendaagse toeschouwer vaak wrang aanvoelen. Ze laten zich immers niet altijd makkelijk vatten in zuivere morele beschouwingen over goed en kwaad. Net daarom zijn ze zo boeiend.

Jurij L. VOJTSECHOVSKI

Jurij Lvovič Vojtsechovski wordt geboren op 6 november 1905 in Kalisz, een Poolse stad die op dat moment onder Russisch gezag valt. Zijn jeugd brengt hij grotendeels door in Kiev. Die stad maakt begin twintigste eeuw een grote omwenteling door als gevolg van de Russische Revolutie in 1917 en de daaropvolgende burgeroorlog. Zijn vader, een officier in het Russische keizerlijke leger, komt om het leven door toedoen van de bolsjewieken — een traumatische gebeurtenis die Jurij en zijn oudere broer Sergej diep tekent en die hun uitgesproken anticommunistische houding bepaalt.

In 1921, op zestienjarige leeftijd, wanneer de communisten de burgeroorlog hebben gewonnen, vlucht Jurij naar Warschau, waar hij een nieuw leven probeert op te bouwen. Hij schrijft zich in aan de Technische Hogeschool van Warschau, maar slaagt er niet in goede academische resultaten te behalen. Wel engageert hij zich sterk binnen de Russische gemeenschap van de Poolse hoofdstad. In 1926 wordt hij voorzitter van de *Unie van Russische Jongeren* in Warschau. Deze rol houdt echter niet lang stand: in 1928 moet hij aftreden wegens verduistering van fondsen. Enkele dagen later probeert hij uit frustratie de Sovjetgezant in Polen, Aleksej Lizarev, te vermoorden. De aanslag mislukt en Jurij wordt gearresteerd. Tijdens zijn proces blijkt dat hij uit persoonlijke wrok handelt, niet uit politieke overtuiging. Hij krijgt tien jaar gevangenisstraf, maar komt al na iets meer dan vijf jaar vrij op 14 september 1933.

Na zijn vrijlating besluit hij Polen te verlaten. Op uitnodiging van de Katholieke Universiteit van Leuven krijgt hij in 1934 een Belgisch visum. Op 5 oktober 1934 komt Jurij aan in Leuven, net op tijd voor het begin van het academiejaar. Hij start met studies in de politieke en sociale wetenschappen, maar toont al snel meer interesse in het organiseren van de Russische emigranten in België dan in zijn lessen. In België woont

op dat moment een erg diverse Russische migrantengemeenschap van enkele duizenden leden. Deze gemeenschap bestaat vooral uit vluchtelingen van het Sovjetregime en voormalige Russische militairen en hun families die in de burgeroorlog tevergeefs tegen de communisten hebben gestreden. Jurij's ambitie bestaat erin om deze migrantengemeenschap aan zich te binden. Hij wordt actief binnen de *Unie van Russische Studenten* in België waar hij van zich laat horen met zijn anti-Sovjet- en Russisch-nationalistische discours. Zijn politieke activiteiten blijven niet onopgemerkt. De Sovjetambassade in Brussel protesteert bij de Belgische overheid tegen zijn aanwezigheid in de hoofdstad. Jurij krijgt een tijdelijk verbod om Brussel te betreden. Dankzij tussenkomst van invloedrijke katholieke figuren mag hij in Leuven blijven, onder strikte voorwaarden: hij moet zijn studies voortzetten en mag zich niet meer politiek engageren.

Tegen het einde van de jaren 1930 groeit zijn politieke invloed binnen de Russische gemeenschap sterk. Hij gaat schrijven voor het Russische militaire tijdschrift *Časovoj* en voor het Berlijnse fascistische weekblad *Novoe Slovo*. In zijn artikels prijst hij openlijk Adolf Hitler en het nationaalsocialisme. In 1938 richt hij in België het *Russische Christelijke Arbeiderssyndicaat* op, zogenaamd als vakbond voor Russische arbeiders, maar in werkelijkheid als middel om hen politiek te beïnvloeden.

Parallel daarmee bouwt Jurij zijn macht uit. Dit doet hij door zich te manoeuvreren tot het hoofd van heel wat Russische verenigingen en instellingen. In al deze functies promoot hij een ideologie die een mengeling is van monarchisme, orthodox christendom, radicaal anticommunisme en bewondering voor Hitler. In 1937 en 1938 woont hij het partijcongres van de NSDAP in Neurenberg bij, waarover hij lyrische verslagen schrijft. Hij spreekt met mystieke bewondering over het Führerprincipe en stelt dat Hitler de man is die 'het wiel van de geschiedenis doet draaien'.

Zijn groeiende invloed wekt argwaan bij de Belgische overheid. De veiligheidsdiensten volgen hem nauwgezet. Hij onderhoudt contacten met andere Russische fascist en heeft ook banden met de SS en de Duitse ambassade.

Vanaf de Duitse inval in België in mei 1940 stelt hij zich volledig in dienst van de Duitse bezetter. Terwijl andere Russische emigranten proberen te bemiddelen voor Russische krijgsgevangenen en werklozen, kiest Jurij voor actieve collaboratie. In samenwerking met de Gestapo werkt hij aan de oprichting van een *Russisch Zelfhulpcomité* voor België, een centraal orgaan dat alle Russische organisaties moet vervangen en dat zich onder Duitse controle moet plaatsen. Op 6 april 1941 wordt hij officieel benoemd tot 'Leiter' van dit comité. Daarmee wordt hij de enige erkende

vertegenwoordiger van de Russische emigratie in België. Hij eist dat alle andere Russische migrantenorganisaties zich aan hem onderwerpen. Via zijn positie bepaalt hij wie werk krijgt, wie hulp ontvangt, en wie in contact mag treden met de Duitse autoriteiten. Na de Duitse inval in Rusland voert hij in België een verbeterd propagandaoorlog tegen de Sovjet-Unie. Op zijn initiatief en met de hulp van de Duitse bezetter wordt in het voorjaar van 1943 een antibolsjewistische tentoonstelling opgericht in het Brusselse Jubelpark met als titel *Voici les Sovjets*. In de expo komt Jurij's afkeer van Joden ook duidelijk aan bod. Hij ziet hen als de geheime hand achter de bolsjewieken.

Binnen de Russische migrantengemeenschap groeit echter ongenoegen over Jurij's positie. Velen beschouwen hem als een opportunist en een kleine dictator. Hij duldt geen kritiek en beschuldigt zijn tegenstanders van sabotage. Toch blijven de Duitsers hem steunen. Voor hen is hij bruikbaar als loyale contactpersoon met de Russische kolonies in België.

In 1944, wanneer het tij van de oorlog keert, brokkelt Jurij's macht af. De Duitse verliezen aan het oostfront, de opmars van de Sovjet-Unie en de geallieerde landingen maken zijn positie minder vanzelfsprekend. De Duitse autoriteiten beginnen hun pionnen te herbekijken. Binnen de Russische gemeenschap in België groeit de weerstand. Op 1 september 1944, kort voor de bevrijding van Brussel, wordt Jurij Vojtsechovski neergeschoten voor het gebouw van het *Russisch Zelfhulpcomité* voor België in de Defacqzstraat in Sint-Gillis. Samen met zijn lijfwacht Aleksej Litvinov wordt hij dood aangetroffen. De precieze omstandigheden van zijn dood blijven onduidelijk: sommigen vermoeden een moord door een Russische verzetsman in België, anderen suggereren dat de Duitsers zelf hem uit de weg willen ruimen.

Zijn dood maakt een einde aan een van de meest omstreden episodes in de geschiedenis van de Russische emigratie in België. Jurij L. Vojtsechovski, ooit een jonge idealist met een tragisch familieverleden, evolueert tot een meedogenloze collaborateur en autoritaire leider. Zijn leven weerspiegelt de dramatische dilemma's van vele Russische emigranten tijdens de Tweede Wereldoorlog: tussen overleving, overtuiging, opportunisme, collaboratie en verzet.

Jurij Vojtsechovski en Duitse militairen tijdens de opening van de antibolsjewistische tentoonstelling *Voici les Soviets* in Brussel, 1943.

Propagandaposter voor de anticommunistische tentoonstelling *Voici les Soviets* in het Jubelpark in maart-april 1943.

Algemeen Rijksarchief (ARA), Vreemdelingendossiers

Icek GLOGOWSKI

Icek Glogowski wordt op 26 september 1899 geboren in Polen. Hij wordt schoenmaker en reist eind 1921 voor het eerst naar België. Naar eigen zeggen is hij gedeserteerd uit het Poolse leger. Na een kort verblijf van enkele weken verkast Icek vroeg in 1922 naar Parijs. Pas in juni 1928 vestigt hij zich definitief in België. Bij zijn aankomst in Oostende verklaart hij dat hij hotelbediende van beroep is. Exact een jaar later verhuist Icek naar Brussel, waar hij zich voortaan Jacques laat noemen. Hij vindt werk als portier bij hotel Biarritz in Sint-Joost-ten-Node. Jacques raakt echter in de problemen wanneer de gemeente vaststelt dat hij geen geldig paspoort of visum heeft. Echter, het parket van Brussel ontdekt dat Jacques van groot nut kan zijn in een lopend onderzoek naar de handel in valse paspoorten. De gerechtelijke politie zorgt er daarom voor dat Jacques een tijdelijke verblijfsvergunning ontvangt.

Begin februari 1930 vervalt Jacques' verblijfsvergunning. Wat volgt is een periode van adreswisselingen om uit handen van de Belgische autoriteiten te blijven, gecombineerd met aanvaringen met de politie, onder andere bij vechtpartijen. Ondanks zijn woelige parcours ontvangt Jacques in november 1931 toch een permanente verblijfsvergunning. Dat is het resultaat van zijn werk als politie-informant. De gemeente Sint-Joost-ten-Node noteert: '[Jacques Glogowski] heeft belangrijke diensten geleverd aan diverse politiediensten in de hoofdstad. Het parket, de gendarmerie en de lokale politie hebben bij meerdere gelegenheden interessante arrestaties kunnen verrichten dankzij de inlichtingen van Glogowski.' Jacques werkt dan al geruime tijd als buitenwipper in de rosse buurt rond het station Brussel-Noord en komt daarbij in aanraking met duistere figuren.

Ondertussen maakt Jacques Eva Feldberg het hof. Eva is op 9 januari 1901 in Oostende geboren als dochter van de Russisch-Joodse stoffenhandelaar Johan Feldberg en zijn echtgenote Elza König. Hoe Jacques en Eva elkaar hebben leren kennen, is niet geweten. Ze trouwen in elk geval in Sint-Joost-ten-Node op 6 januari 1932. Het koppel vestigt zich aan de Brabantstraat 78, waar hun drie kinderen worden geboren: dochter Elka

Tauba op 9 december 1933, zoon Simon op 6 augustus 1935 en zoon Leon op 9 juni 1937. Ondertussen blijft Jacques regelmatig in contact komen met de politie, vooral in het kader van vechtpartijen. Hij wordt telkens veroordeeld tot een geldboete.

Wanneer nazi-Duitsland op 10 mei 1940 België binnenvalt, woont Jacques met zijn gezin nog steeds in de Brabantstraat. Begin 1941 verhuizen ze naar de Groenstraat 234 in Schaarbeek. De anti-Joodse maatregelen beperken het leven van het gezin steeds verder. Zo schrijft Jacques zichzelf, zijn vrouw en hun kinderen eind 1940 in het gemeentelijk Jodenregister in. In de zomer van 1941 worden hun identiteitskaarten van de stempel 'Jood-Juif' voorzien, en eind 1941 worden de kinderen uitgesloten uit het niet-Joodse onderwijs. Vanaf eind mei 1942 is het dragen van de gele Jodenster verplicht.

Jacques' vrouw Eva en hun kinderen Elka Tauba, Simon en Leon worden onder onbekende omstandigheden opgepakt en op 30 september 1942 in het *SS-Sammellager für Juden* (de Dossinkazerne) in Mechelen opgesloten. Transport XII - dat uit wagons derde klasse bestaat - voert hen twee weken later, op 10 oktober 1942, naar Auschwitz-Birkenau. Elka Tauba is acht jaar oud, Simon zeven en Leon vijf. Ongetwijfeld worden de kinderen samen met hun moeder Eva bij aankomst op 12 oktober 1942 meteen naar de gaskamer gestuurd en daar vermoord.

Jacques blijft alleen achter in Brussel. Hoe hij zelf aan arrestatie is kunnen ontkomen, is niet bekend. Mogelijk werkt hij op dat moment al voor de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (Sipo-SD), in het buitenland de Gestapo genoemd, die jacht maakt op voor de nazi's vijandige personen zoals verzetsstrijders, Joden en Roma. Wordt Jacques als vooroorlogse informant van de Belgische politie aanbevolen bij de Sipo-SD? Wordt hij gedwongen? Of biedt hij zichzelf aan? Om zijn eigen huid te redden, of om zijn gezin terug te krijgen? Na de oorlog gaat het Belgisch gerecht er in elk geval van uit dat Jacques vrijwillig gehandeld heeft. Getuigen bevestigen hoe hij elke ochtend zijn opwachting maakt in de kantoren van de Sipo-SD aan de Louisalaan in Brussel. Vervolgens trekt hij eropuit in een zwarte Citroën met nummerplaat POL. Met slechts één blik kan hij inschatten of iemand van Joodse afkomst is. Jacques wijst Joodse voorbijgangers aan. Die worden vervolgens opgepakt door Otto Siegburg of Karl Noller, de twee Duitsers die Jacques op zijn ritjes begeleiden.

Jacques is tegen eind 1942 de belangrijkste verklikker van Joden in dienst van de Sipo-SD. Onder de bijnaam 'le gros Jacques' of 'dikke Jacques' schuwt hij het geweld tegen arrestanten niet. Tijdens arrestaties mishandelt hij hen en zwaait met zijn pistool. Honderden slachtoffers van Jacques belanden in de Dossinkazerne en worden van daaruit naar

Auschwitz-Birkenau gedeporteerd, waar de meesten van hen worden vermoord. Het precieze aantal slachtoffers van Jacques is niet bekend. Hij is echter zo succesvol dat 'Jacques' een collectieve naam wordt voor alle verklikkers in dienst van de Sipo-SD.

Ondertussen zint het Joodse verzet op wraak. Jacques moet uitgeschakeld worden. Maar het blijkt moeilijker dan gedacht om de ware identiteit van 'le gros Jacques' vast te stellen. Jacques en Ick zijn immers veelvoorkomende voornamen en zijn achternaam is niet bekend. Jacques' signalement wordt verspreid in Joodse verzetskranten, maar zijn lichaamsbouw komt veel voor: donker haar, donkere ogen, gemiddelde lengte en gewicht. Niets bijzonders aan hem op te merken. Er wordt een prijs op Jacques' hoofd gezet: 10.000 Belgische frank, een enorm bedrag. Het verzet verspreidt ook informatie over Jacques' gewoontes. Zo gaat hij elke middag eten in een Duitse veldkeuken in Elsene. Jacques is zich bewust van de groeiende dreiging die hem boven het hoofd hangt. Hij verhuist daarom clandestien naar de Vanderkinderestraat 566 in Ukkel. Daar woont hij samen met Karl Noller, de Duitser met wie hij het vaakst te zien is tijdens zijn verklikkersrondes in Brussel.

Ondanks de identificatieproblemen onderneemt het verzet meerdere pogingen om Jacques te liquideren. Vooral de bijna uitsluitend Joodse leden van het Mobiele Korps der Partizanen in Brussel hebben het op hem gemunt. Zo staan leden van het Korps Jacques op te wachten na een van zijn zondagse uitjes naar de paardenraces in Watermaal-Bosvoorde. Jacques kan echter in de massa vluchten en op een tram springen. Het verzet komt in de lente van 1943 dichterbij, wanneer Jacques' adres in de Vanderkinderestraat wordt ontdekt. Op 27 april slagen verzetsstrijders Moses 'Joss' Lando en Sim Finkielsztejn er niet in Jacques neer te schieten wanneer hij het gebouw verlaat. Eind juni 1944 volgt nog een poging, maar onverwacht dagen enkele leden van de Sipo-SD op die de wachtende partizanen beschieten. Verzetsstrijder Charles Pasternak raakt daarbij gewond. Alle partizanen kunnen vluchten. Een nieuwe poging tot het uitschakelen van Jacques komt er niet meer. De komst van de geallieerden begin september 1944 steekt daar een stokje voor.

Bij de bevrijding gaat het Belgische Ministerie van Justitie meteen naar Jacques op zoek. Hij wordt niet aangetroffen op zijn laatste officiële adres, en ook in de Vanderkinderestraat daagt hij niet op. Het is ondertussen algemeen bekend dat Jacques tientallen – zo niet honderden – Joden heeft aangegeven bij de Sipo-SD. Volgens het Joods Verdedigingscomité, het grootste onderduiknetwerk in België dat geleid wordt door Joden, zou Jacques zelfs verantwoordelijk zijn voor de arrestatie van een derde van alle in België verklikte Joden.

Het Gestapo-hoofdkwartier aan de Louisalaan te Brussel, waar Icek Glogowski iedere ochtend naar zijn werk gaat.

Ondanks alle inspanningen wordt Jacques nooit gevonden. Wel doen heel wat geruchten de ronde. Sommigen menen dat Jacques vlak voor de bevrijding door de Sipo-SD is vermoord. Anderen denken dat hij toch nog in de Dossinkazerne in Mechelen is opgesloten, waar Joodse medegevangenen hem hebben gedood. Het parket onderzoekt of Jacques eind 1944 samen met de Sipo-SD naar Duitsland is gevlucht of door hen is meegevoerd. Zo wordt een overlevende van het kamp Dalum nabij Meppen in Westfalen ondervraagd, die beweert dat Jacques tegen het einde van de oorlog in dat concentratiekamp actief was als kapo (een gevangene die toezicht houdt op medegevangenen). Voor geen enkele van deze hypotheses wordt er bewijs gevonden.

Het parket stuurt een opsporingsbericht uit. Jacques staat geseind, maar blijft onvindbaar. In januari 1945 wordt hij officieel uit de bevolkingsregisters van Watermaal-Bosvoorde geschrapt, en in maart 1947 wordt hij bij verstek veroordeeld tot de doodstraf per kogel. Op 14 juli 1950 publiceert de Belgische krant *Le Soir* het bericht dat Jacques aangehouden is in Oost-Duitsland, maar het blijkt om een persoonsverwisseling te gaan. Pas in 1977 wordt de zoektocht afgeblazen, al onderneemt de Belgische overheid in de late jaren 1980 nog enkele pogingen om hem te vinden. De verdwijning van Icek Glogowski, alias 'le gros Jacques', blijft een mysterie.

Nawoord

Deze publicatie belicht het levensverhaal van twaalf verzetsstrijders van buitenlandse afkomst. Hun getuigenissen maken duidelijk dat de strijd tegen onderdrukking, bezetting en onrecht werd gedragen door mensen met uiteenlopende achtergronden, overtuigingen en motieven. Door deze minder bekende verhalen onder de aandacht te brengen, willen we het bestaande beeld van het verzet verruimen en ruimte geven aan nieuwe perspectieven – vaak genegeerd, maar daarom niet minder relevant. Op deze manier dragen we bij aan een meerstemmige en meer inclusieve geschiedschrijving.

Toch is deze publicatie niet meer dan een eerste verkenning, gebaseerd op de aanwezige literatuur en een oppervlakkig bronnenonderzoek in de archieven. Een meer diepgaande geschiedenis van het verzet in België uitgaande van verschillende minderheden en migrantengroepen — die deze complexe geschiedenis recht aan doet — moet nog geschreven worden.

De verhalen in deze publicatie willen een brug slaan tussen verschillende gemeenschappen in onze stad en zo bijdragen aan een inclusievere en rijkere herinneringscultuur rond de Tweede Wereldoorlog. Als we willen dat ook toekomstige generaties inspiratie putten uit de geschiedenis van de oorlog en het verzet – om het verleden, hun samenleving en hun eigen plaats daarin beter te begrijpen en kritisch te bevragen – dan moeten we ook nadenken over hoe we die geschiedenis vertellen.

Dat betekent niet dat we de historische werkelijkheid ontkennen of de traditionele geschiedschrijving achteloos overboord gooien. Integendeel: door nieuwe, vaak vergeten verhalen toe te voegen, kunnen we het bestaande perspectief verdiepen en verrijken. Alleen zo bouwen we aan een meerstemmige herinnering waarin meer mensen zich kunnen herkennen.

Deze publicatie vormt dan ook een van de eerste stappen om het stedelijke herdenkingsbeleid rond de Tweede Wereldoorlog te verbreden. Zoals ook uit de interviews in deze publicatie naar voren komt, is dit geen rechtlijnig traject, maar een proces van dialoog, luisteren naar elkaar, en leren uit vallen en opstaan.

Alleen op die manier kunnen we misschien groeien naar een concept van een 'gedeeld verleden' – een geschiedenis waarin we elkaar en onszelf (h)erkennen. Dit kan niet alleen bijdragen tot meer historische bewustzijn — één van de voorwaarden voor kritisch burgerschap — maar ook aan sociale verbondenheid binnen onze stad en samenleving.

Dankwoord

Wij willen graag onze twee medeauteurs, Dorien Styven en Kristof Bohez, hartelijk bedanken voor hun waardevolle bijdragen aan respectievelijk de Joodse en Congolese casus. Hun diepgaande kennis en inzicht in deze geschiedenissen hebben onze publicatie naar een hoger niveau getild.

Ook danken wij Sadjo Thiam, Joe Choi en Yassin Akouh voor hun deelname aan de interviews en hun kritische reflecties op dit project en het bredere herdenkingsbeleid rond de Tweede Wereldoorlog. Hun waardevolle inzichten en overdenkingen over deze complexe materie bieden ons nieuwe perspectieven en stimuleren ons om gezamenlijk verder na te denken over de invulling van toekomstige herdenkingsinitiatieven.

Daarnaast spreken wij onze oprechte dank uit aan An Eisendrath voor de vormgeving van deze publicatie en aan Matthias Van Milders voor de zorgvuldige copy-editing. Last but not least danken wij Margot De Deken voor haar inzet bij het zoeken naar passend beeldmateriaal en de praktische coördinatie gedurende het hele publicatieproces.

Beknopte bibliografie

AERTS Koen, LUYTEN Dirk (e.a.), *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden van je familie*, (Tielt : Lannoo, 2017).

ATTAR Richida, 'Historique de l'immigration maghrébine en Belgique', in: Anne Morelli, *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, (Bruxelles : Vie ouvrière, 1993), pp. 195-206.

CAESTECKER Frank, 'Mineurs d'Europe centrale en Belgique', in: Anne Morelli, *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, (Bruxelles : Vie ouvrière, 1993), pp. 161-171.

COUDENYS Wim, *Leven voor de tsaar : Russische ballingen, samenzweerders en collaborateurs in België*, (Leuven : Davidsfonds, 2004).

COUDENYS Wim, 'Russian collaboration in Belgium during World War II, The case of Jurij L. Vojcehovskij', in: *Cahiers du monde russe*, (2022), pp. 479-514.

FABRICE Maerten, 'Les Polonais dans les mouvements de résistance en Belgique occupée: entre intégration et particularisme', in: Waldemar Grabowski (dir.), *L'Europe occupée. Similitudes et différences*, (Varsovie : Institut de la mémoire nationale, 2014), pp. 223-243.

FABRICE Maerten, *Was opa een held? : speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, (Tielt : Lannoo, 2020).

FENG Xu, *Oubliez-moi*, (Bruxelles M.E.O., 2023).

GODDEERIS Idesbald, *De poolse migratie in België 1945-1950 : politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, (Leuven : Aksant, 2003).

KAMANDA Eva, BOHEZ Kristof, *Een verzwegen leven : onze Congolese geschiedenis in België*, (Antwerpen: Vrijdag, 2022).

KOHLBACHER Jan, 'Kroniek van een oorlog: Drie dictators en een stille man', in: *Eisden*, 42:1 (2025).

LORIAUX Florence, 'Les travailleurs immigrés en Belgique durant l'entre-deux-guerres : la présence marocaine', (Bruxelles : Centre d'Animation et de Recherche en Histoire Populaire et Ouvrière, 2004). Online raadpleegbaar.

MARTIN Elisabeth, 'Les premiers maghrebins en Belgique, étude de l'immigration maghrébine, a Châtelain de 1920 à 1930', Onuitgegeven scriptie, Université catholique de Louvain, 2011.

MORELLI Anne, 'La communauté italienne de Belgique et la Seconde Guerre Mondiale', in: *Revue du Nord*, (1988), pp. 665-690.

MORELLI Anne, *La participation des émigrés italiens à la résistance belge*, (Roma : Ministero Affari Esteri, 1983).

MORELLI Anne, 'L'immigration italienne en Belgique aux XIXe et XXe siècles', in: Anne Morelli, *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, (Bruxelles : Vie ouvrière, 1993), pp. 195-206.

PANG Ching Lin, 'From invisible to unwanted immigrants? The Chinese communities in Belgium', in: *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 33 (2002), pp. 197-217.

STAMBERGER Janiv, STYVEN Dorien, 'Joods verzet in Antwerpen (1940-1944)', in: Nico Wouters, Frank Seberechts, *Stad in verzet: Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Tielt : Lannoo , 2024), pp. 223-254.

STAMBERGER Janiv, 'Jewish migration and the making of a Belgian Jewry : immigration, consolidation, and transformation of Jewish life in Belgium before 1940', Onuitgegeven doctoraatsscriptie, Universiteit Antwerpen/Université Libre de Bruxelles, 2020.

STEINBERG Maxime, *L'étoile et le fusil*, (Bruxelles : Vie ouvrière), 3 delen.

VERNIMMEN Frances, 'Chinese aanwezigheid in Antwerpen tijdens de periode 1919-1930', Onuitgegeven scriptie, Universiteit Antwerpen, 2019.

Auteurs

Dorien Styven

studeerde geschiedenis aan de KU Leuven en archivistiek aan de VUB. Sinds 2010 werkt ze als archivaris en onderzoeker voor Kazerne Dossin – memoriaal, museum en onderzoekscentrum over Holocaust en mensenrechten. Haar voorgaande onderzoeksprojecten focus-ten op de onderduik, Joodse dwangarbeid en regionale verschillen in deportatiecijfers.

Janiv Stamberger

is coördinator van het Vredescentrum en het project Antwerpen Herdenkt van stad Antwerpen. Hij studeerde aan de Universiteit Gent en promoveerde in de geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen en de Université Libre de Bruxelles over Joodse migratiegeschiedenis. Hij is verbonden aan het Instituut voor Joodse Studies van de Universiteit Antwerpen.

Kristof Bohez

werd in 2005 schrijvend journalist, vooral voor Het Nieuwsblad. In 2024 bracht hij samen met Eva Kamanda een toonaangevend werk over het verleden van haar Congolese overgrootvader, die in 1930 in België neerstreek. Dit werk onthult een uniek en weinig bekend hoofdstuk uit de Belgische migratiegeschiedenis.

Simon Schepers

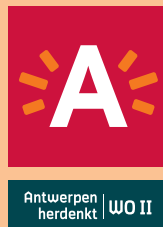
werkt als projectmedewerker bij het Vredescentrum van de stad Antwerpen. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Al jarenlang is hij een van de vooraanstaande stemmen in Vlaanderen op het gebied van herinneringseducatie en het toegankelijk maken van complexe geschiedenissen van oorlog en geweld voor didactische doeleinden.

Colofon

Deze publicatie werd gemaakt door het Vredescentrum en kadert binnen het grotere herdenkingsproject van de stad Antwerpen, namelijk Antwerpen Herdenkt WOII. Met dit project wil stad Antwerpen de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog levendig houden in het heden en de herdenking ervan doorgeven aan volgende generaties.

Met dank aan alle archiefinstellingen, heemkundige kringen en private personen die kennis en documentatie ter beschikking stelden voor dit project en voor hun enthousiaste medewerking.

In het bijzonder danken wij: het Algemeen Rijksarchief voor de toestemming van het gebruik van het beeldmateriaal uit de vreemdelingendossiers, Dorien Styven (Kazerne Dossin), Edith Atteya (familiearchief), Eva Muys (ADIV-S-CA), dr. Fabrice Maerten (ARA, Cegesoma), Gert De Prins (Dienst Oorlogsslachtoffers), Ivan Mezzini (familiearchief), Jan Inghelbrecht (Inghelbrecht Circus-archief), Johan Kohlbacher (Stichting Erfgoed Eisden), prof. Koen Aerts (UGent), Kristof Bohez (persoonlijk onderzoeksarchief), Samuel Pauwels (Verzetsmuseum), familie Tebabi (familiearchief), Theun Vonckx (Dacob/CarCoB), prof. Wim Coudenys (KU Leuven).

Tijdens de Duitse bezetting van België (1940-1944) waren het niet alleen Belgen die in het verzet actief waren. Ook een kleine minderheid van mensen met een buitenlandse afkomst speelde hierin een opmerkelijke rol. Deze publicatie brengt hun bijzondere en vaak vergeten verhalen opnieuw onder de aandacht.

Door deze 'witte raven' te situeren binnen de bredere context van migratie en bezetting, ontstaan nieuwe invalshoeken die het traditionele beeld van het verzet en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog verrijken. Hun atypische verzetsverhalen werpen een nieuw licht op bekende gebeurtenissen en tonen hoe divers de strijd tegen de bezetter was.

Met deze verhalen willen we de oorlogsgeschiedenis toegankelijker maken voor groepen in onze stad en samenleving die zich niet altijd herkennen in het dominante historische narratief.

